

Macar Basınında Enver Paşa'ya İlişkin Değerlendirmeler*

Ferdi ÇİFTÇİOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü, Manisa

E-Mail: ferdi.ciftcioglu@cbu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3233-9012

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 06.06.2025 Kabul Tarihi / Accepted: 19.01.2026

ÖZ

ÇİFTÇİOĞLU, Ferdi, **Macar Basınında Enver Paşa'ya İlişkin Değerlendirmeler**, CTAD, Yıl 22, Sayı 44 (Bahar 2026), s. 129-158.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde hem askerî hem siyasi kimliğiyle öne çıkan Enver Paşa Trablusgarp, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı gibi kritik süreçlerde üstlendiği görevlerle devlete katkı sağlayan önemli şahıslardan biri olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncü liderlerinden biri olarak yürüttüğü reform ve modernleşme çabaları, dönemin iç ve dış kamuoyunda geniş yankı uyandırmış; şahsına yönelik değerlendirmeler büyük ölçüde kutuplaşmıştır. Bazı zümreler tarafından bir hürriyet kahramanı ve öncü lider olarak yüceltilen Enver Paşa, kimilerine göre ise devleti olmadık yere savaşa sürükleyen, Alman hayranı bir maceraperesttir. Onun özellikle askerî alandaki yetkinliği ve stratejik kararları yalnızca Osmanlı Devleti içinde değil, müttefik devletler tarafından da dikkatle izlenmiştir. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ile aynı blokta

* Bu makale, 14-15 Kasım 2024 tarihlerinde Kütahya Dumlupınar Üniversitesi tarafından düzenlenen *Türk-Macar İlişkileri 100. Yıl Uluslararası Sempozyumu*'nda "Macar Basınında Enver Paşa Algısı" başlığıyla sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

yer alan Avusturya-Macaristan, Osmanlı'daki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Osmanlı ordusunun askerî idaresinin Enver Paşa tarafından yürütülmesi, Macar basınında kendisine dair haberlerin ve yorumların öne çıkmasında etkili olmuştur. Macar basını yalnızca bilgilendirici içeriklerle yetinmemiş; Enver Paşa'nın kişiliği, askerî reformları ve savaş sürecindeki rolüne ilişkin izlenimlere de sıkça yer vermiştir. Savaş sonrası dönemde ise Enver Paşa'nın Türkistan'daki Basmacı Hareketi'ne verdiği destek Macar kamuoyunun dikkatinden kaçmamış, özellikle Rusya'nın bölgedeki ilerleyişini izlemek açısından paşanın faaliyetleri önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Zira Macarlar açısından Osmanlı topraklarında durdurulamayan Rus yayılması, gelecekte Orta Avrupa'yı tehdit edecek bir gelişmenin işareti olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren askerî ve ideolojik düzlemde benzer yönelimler taşıyan Türk-Macar ilişkilerinin I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki yansımalarını, Enver Paşa'nın şahsında somutlaştırarak Macar basınında nasıl temsil edildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enver Paşa, Macar Basını, I. Dünya Savaşı.

ABSTRACT

ÇİFTÇİOĞLU, Ferdi, **Evaluations on Enver Pasha in the Hungarian Press**, CTAD, Year 22, Issue 44 (Spring 2026), pp. 129-158.

Enver Pasha, a prominent figure in the late Ottoman Empire for his military and political roles, played a key part in critical events such as the Italo-Turkish War, the Balkan Wars, and the First World War. The reform and modernization efforts he led as one of the leading figures of the Committee of Union and Progress generated significant reactions both domestically and abroad, leading to polarized views. While some circles hailed him as a hero of liberty and a pioneering leader, others criticized him as a Germanophile adventurer who dragged the state into unnecessary wars. His military expertise and strategic decisions attracted attention not only within the Ottoman Empire but also among its allies. In this context, Hungary, an ally during the First World War, closely followed developments in the Ottoman Empire. Given Enver Pasha's position as commander of the Ottoman army, the Hungarian press devoted considerable attention to news and commentary about him, often highlighting positive impressions regarding his personality, military reforms, and role in the war. In the post-war period, his support for the Basmachi Movement in Turkestan did not go unnoticed in Hungary, as his activities were seen as significant in monitoring Russia's expansion in the region. For the Hungarians, the unstoppable Russian advance in Ottoman territories signaled a potential future threat to Central Europe. This study aims to examine the reflections of Turkish-Hungarian relations marked by similar military and ideological orientations since the late 19th century during and after the First World War, focusing on how Enver Pasha was represented in the Hungarian press.

Keywords: Enver Pasha, The Hungarian Press, First World War

Giriş

I. Dünya Savaşı sürecinde Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasi karar alma mekanizmasının merkezinde bulunmuş, imparatorluğun müttefikleriyle kurduğu ilişkilerde de öne çıkan bir figür hâline gelmiştir. Osmanlı'nın Almanya ile gizli ittifak anlaşması imzalamasında ve ardından savaşa resmen katılmasında belirleyici rol oynamış;¹ bu yönüyle yalnızca iç siyasette değil, uluslararası konjonktürde de Osmanlı'nın yüzü olarak görülmüştür. Bu durum, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının neredeyse eşzamanlı savaşa girmeleriyle birlikte daha görünür hâle gelmiş; Enver Paşa, müttefik blok içinde askerî stratejilerin şekillenmesinde ve kamuoyunun yönlendirilmesinde öncü bir şahsiyet olarak değerlendirilmiştir.

Enver Paşa'nın liderlik yönü, yalnızca ittifakın diplomatik boyutunda değil, savaşın cephelerinde de belirginleşmiştir. Özellikle Çanakkale ve Sina-Filistin cephelerinde Avusturya-Macaristan birliklerinin Osmanlı ordusuna verdiği destek, Macar basınında Enver Paşa'nın liderliği üzerinden yorumlanmış; onun kişiliği müttefik iş birliğinin sembolü hâline getirilmiştir. Topçu birliklerinin sevgi, modern silahların cepheye kazandırılması ve propaganda faaliyetleri bağlamında Enver Paşa'nın adı sıkça anılmış, bu da onun yalnızca Osmanlı iç kamuoyunda değil, müttefik devletlerin gözünde de askerî ve siyasi otoriteyi temsil eden bir lider olarak öne çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Macaristan ile Osmanlı Devleti savaşta aynı blokta yer alması ve savaşın kaybedenleri olmalarının yanı sıra pek çok alanda birlikte hareket etmişlerdir. Bunun en bariz örneğini askerî yardımlaşmalar oluştururken ordunun ve milletin moral motivasyonu diri tutmak için propaganda faaliyetlerinin yapıldığı da görülmüştür. Keza tarih boyunca savaşların yalnızca cephelerde değil, aynı zamanda kamuoyu ve algı yönetimi düzeyinde de yürütüldüğü görülmektedir. Gazetelerin savaş zamanı görevlerinin barıştakinden daha önemli olduğu

¹ Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişinde Enver Paşa'nın rolü belirleyici fakat tek başına belirleyici değildir. Bu husus tarihçiler arasında tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Paşa, Harbiye Nazırı olarak Almanya ile ittifak müzakerelerinde etkin olmuş ve özellikle Goeben ile Breslau kruvazörlerinin Boğazlardan geçirilmesine izin vererek süreci hızlandırmıştır. Ancak Osmanlı kararının yalnızca Enver'in kişisel hırsları ya da Pan-Türkist hayalleriyle açıklanamaz. Enver Paşa, zaman zaman savaşa girişin ertelenmesini savunmuş, cihat ilanı konusunda Berlin'in ısrarlarına karşı temkinli davranmıştır. Dolayısıyla, Enver Paşa Osmanlı'nın Almanya yanında savaşa katılmasında "savaş yanlısı" ve aktif bir figür olsa da bu karar İttihat ve Terakki içindeki daha geniş bir elitin paylaştığı güvenlik kaygıları, intikamcı duygular ve uluslararası konjonktürün yarattığı fırsat algısıyla birlikte şekillenmiştir. Detay için bkz: Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914, The Ottoman Empire and the First World War*, Cambridge University Press, Cambridge UK, 2010.

düşüncesi basın ihtiyacının ekmek kadar gerekli olduğunu² göstermektedir. Bu çerçevede basın, özellikle süreli yayınlar aracılığıyla, devletler açısından yalnızca bir haber aktarım aracı değil; aynı zamanda toplumsal denetimin sağlanması, resmî iletişimin yürütülmesi, millî güvenliğin korunması ve kültürel varlığın sürdürülmesi bakımından temel bir unsur niteliği taşımaktadır. Hemen her siyasal yapılanmada, sansür ve çeşitli kısıtlayıcı uygulamalara bağlı olarak bu işlevlerin uygulanma düzeyi farklılık göstermekle birlikte, basın söz konusu rollerini sürdürmektedir. Bunun en güzel örnekleri arasında Macaristan da yer almaktadır. Macaristan basın-yayın faaliyetlerinin görece canlı biçimde yürütüldüğü ülkeler arasında yer almaktadır. 1911-1920 yılları arasında Macaristan'da toplam 264 gazete faaliyet göstermekte olup bunların 201'i Macarca, 36'sı Almanca ve 27'si Rumence yayın yapmaktaydı.³ Bu on yıllık dönemde Macaristan basını, ülkenin en çalkantılı dönemlerinden birini yansıtan, siyasî kutuplaşmanın ve ideolojik çeşitliliğin zirve yaptığı bir yapıya sahipti. Kaynaklar bu on yılı; Birinci Dünya Savaşı, askerî ve ekonomik çöküş, devrimler (Károlyi Mihály ve Kun Béla dönemleri), yabancı işgali ve Trianon Antlaşması ile gelen toprak kayıpları gibi trajik olayların yaşandığı "en kritik dönem" olarak tanımlar.⁴ Yine bu dönemde Budapeşte basın alanındaki en önemli merkez olup bu alanda ülkenin politik, ekonomik ve kültürel hayatında söz sahibi idi; Budapeşte'den sonra Kolozsvár, Arad, Temesvár, Szeged, Kecskemet, Újpest, Brassó, Debrecen, Győr, Szabadka, Újvidék, Pozsony, Szentes, Kaposvár, Kassa, Lugos, Marosvásárhely, Székesfehérvár ve Szombathey gelmekteydi.⁵ Bu merkezlerden yönlendirilen Macar basını özellikle Budapeşte merkezli olarak farklı siyasî akımların sözcülüğünü yapmıştır. Budapeşte'deki gazetelerin çoğunluğu (20 gazete) Liberal ve Milliyetçi İşçi Partisi çizgisinde liberal görüşleri savunuyordu.⁶ Bu gazeteler arasında Tisza István'ın görüşlerini yansıtan ve Ulusal İşçi Partisi'nin yayın organı olan *Az Újság* öne çıkıyordu.⁷ 1919 yılındaki Proleter Diktatörlüğü'nün çöküşünden sonra Hristiyan/Millî görüşler güç kazanmıştır. Bu doğrultuda

² *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayına Haz. Kemal Gurulkan vd. Yayın Nu: 130, İstanbul, 2013, s. 260.

³ Kemény, Györy. *Magyarország Időszakai Sajtója 1911-től 1920-ig*. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, Budapest, 1942, s.36.

⁴ Kemény, *age.*, s.5.

⁵ Kemény, *age.*, s.25; Yasemin Altaylı, "Vasárnapi Újság Örneğinde Macar Basınında I. Dünya Savaşı'nın İlk Yansımaları ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi", *Çanakkele Araştırmaları Türk Yıllığı (The Turkish Yearbook of Çanakkele Studies)*, Yıl 13, Sayı 19, Güz 2015, s.68.

⁶ Kemény, *age.*, s.12.

⁷ *age.*, s.11.

Alkotmány (Katolik Halk Partisi), *Nemzeti Újság* ve *Szózat* gibi gazeteler, Hristiyan değerleri ve ulusal bir uyanışı savunan gazeteler olarak sınıflandırılmaktaydı.⁸ Sosyal demokrat ve komünist partilerin ise hem Budapeşte'de hem de taşrada güçlü bir medya varlığı vardı.⁹ 1919 Sovyet Cumhuriyeti döneminde ise *Vörös Újság* ve *Népszava* gibi yayınlar rejim ideolojisinin tek temsilcisi haline geldi.¹⁰ Bunların yanı sıra siyasi partilerden bağımsız, daha geniş kitlelere hitap eden bulvar gazeteleri de oldukça etkiliydi. Miklós Andor'un *Az Est* gazetesi, bu türün en popüler ve etkili örneğiydi.¹¹ Ta ki I. Dünya Savaşı'yla birlikte askerî ve millî çıkarlar doğrultusunda basına ağır kısıtlamalar ve sansür uygulanana kadar.¹² Bu dönemde Hristiyan, Millî ve burjuva gazeteleri tamamen yasaklandı.¹³ Sadece komünist ilkeleri savunan yayınlara izin verildi ve *Pester Lloyd* gibi köklü gazeteler, yabancı kamuoyunu yanıltmak amacıyla rejim tarafından kontrol altına alındı.¹⁴ Trianon ve işgal sonrasında Macaristan'dan ayrılan bölgelerdeki (Transilvanya, Slovakya vb.) Macar gazeteleri, yeni yönetimlerin (Romanya, Çekoslovakya, Sırbistan) ağır sansürü ve ekonomik baskısı altında kimliklerini koruma mücadelesi verdi.¹⁵ Bütün bu kısıtlama ve zorluklara rağmen basın-yayın organları savaşların seyrini etkilemede önemli bir rol üstlenmeye devam etmiştir. Gazeteler, cephelerden gelen haberleri aktarmanın ötesinde, devletlerin propaganda aracı olarak kullanılmış; halkın moralini yükseltmek, düşmanı olumsuz göstermek ve ulusal birliği pekiştirmek amacıyla yönlendirilmiş içerikler üretmiştir. Modern basın teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte savaş haberleri daha hızlı ve geniş kitlelere ulaşmış, kamuoyunun savaş politikalarına desteği bu yolla şekillendirilmiştir. Dolayısıyla basın, savaşların yalnızca askerî bir mücadele değil, aynı zamanda ideolojik ve psikolojik bir boyut kazandığını ortaya koyan temel unsurlardan biri olmuştur.¹⁶ Nitekim bu dönemde Macar basını Osmanlı

⁸ *age.*, s.11-12.

⁹ *age.*, s.13.

¹⁰ *age.*, s.31.

¹¹ *age.*, s.11.

¹² *age.*, s.7.

¹³ *age.*, s.31.

¹⁴ *age.*, s.32.

¹⁵ 1918 yılında bölgede Macarca yayın yapan 70 gazete bulunurken, Romanya yönetimi altındaki sert sansür ve ekonomik baskılar nedeniyle bu sayı 1920'de 49'a gerilemiştir. Kemény, *age.*, s.36.

¹⁶ I. Dünya Savaşı'na katılan bütün devletler basın yayını aktif bir şekilde kullanmışlardır. Osmanlı Devleti 7 Ağustos 1914 tarihinden itibaren gazete ve dergilerde harp haberleri ile ilgili olmak üzere sansür uygulanacağı hakkında ilan vermiş, daha sonra bu yasağı kontrollü bir şekilde ve kısıtlı ölçüde aşığı görülmüştür. Almanya ve Avusturya gazetecileri savaş alanlarını görmeğe gittikleri hâlde yine de hükümet ne emrederse onu yazmağa mecbur olduklarını beyan etmişlerdir. İngiltere ve Fransa

cephelerinden aktardığı haberlerle kamuoyunu bilgilendirmiştir. Özellikle Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa, Macar gazetelerinde sıklıkla yer bulmuş; askerî stratejileri, siyasi kararları ve cephelerdeki rolü üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu haberlerde Enver Paşa'nın kişiliği ve liderliği, savaşın Osmanlı cephesindeki gelişmeleriyle birlikte ele alınmış, böylece hem Osmanlı-Macar ittifakının görünürlüğü artırılmış hem de iki toplum arasındaki siyasi ve kültürel yakınlık basın yoluyla pekiştirilmiştir. Paşa'nın Türkistan'daki faaliyetleri sırasında da Macar basınının ilgisini kaybetmediği görülmektedir. Topraklarının üçte ikisini yitirmiş ve muhtemel bir Sovyet tehdidiyle karşı karşıya bulunan Macar kamuoyu, Enver Paşa'yı bir tür umut kaynağı olarak değerlendirmiş ve bu durum onun basındaki görünürlüğünü artırmıştır. Böylelikle savaş yıllarındaki basın, yalnızca bilgi aktarımında bulunan bir mecra olmanın ötesinde, müttefik devletler arasında ortak bir kader bilincini pekiştiren bir propaganda aracı işlevi üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, Enver Paşa'nın askerî ve siyasi kimliği etrafında şekillenen algının Macar basınındaki yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki süreçte Osmanlı-Macar ilişkilerinin ortak deneyimleri çerçevesinde, Enver Paşa'nın nasıl temsil edildiğini ortaya koymak, basının dönemin uluslararası dengelerini ve Osmanlı Devleti'nin iç dönüşümlerini nasıl aktardığını analiz etmek hedeflenmektedir. Bu çalışmanın amacı bir liderin portresini çizmenin yanı sıra dönemin propaganda pratiklerini de basın yoluyla göstermektir. Bu bağlamda çalışmanın temel kaynağını dönemin Macar gazeteleri ve gazetelerde çıkan haberler oluşturmaktadır.¹⁷

nezdinde ise *Times* gibi büyük bir gazete savaşa dair bilgileri paylaşmıştır. Ruslar ise Garp Cephesi'ndeki Alman kuvvetlerini hâlâ yaramadıklarından dolayı feryat ettiklerini *Novoye Vremya* isimli gazetelerinden bildirmiştir. Ayrıca yine *Russkoye Slovo* isimli Rus gazetesi büyük bir üzüntüyle Rusya harbin bütün yükünü omzunda taşıdığı ilan etmiştir. İtilaf Devletleri, özellikle gazeteler aracılığıyla kamuoyunu yönlendirmeyi hedeflemiş; bu doğrultuda İttifak Devletleri aleyhine yalan haberler, çarpıtılmış bilgiler ve çeşitli yayınlarla yoğun bir kara propaganda yürütmüştür. Buna karşılık İttifak Devletleri de gerek cephedeki askerlerin gerekse cephe gerisindeki halkın moralini yüksek tutabilmek amacıyla benzer karşı propaganda faaliyetlerine girişmiştir. Bu bağlamda gazetelerde zafer vurgulu haberler yayımlanmış, kartpostallar ve haritalar basılarak dağıtılmış, ayrıca müttefik devletlerin gazetecileri cephelere gönderilmiştir. Cephelerden aktarılan yazılar aracılığıyla kamuoyuna savaşın lehlerine geliştiği izlenimi verilmiş; hatta bazı gazetecilerin anılarını içeren kitapları yayımlanarak propaganda faaliyetleri desteklenmiştir. Özellikle Ruslar, Alman ve Avusturya Macaristan'a karşı savaşın başından beri mağlubiyetlerini gizleyen girişimlerde bulunmuşlardır. Aynı uygulamayı Kafkasya Cephesi'nde Osmanlı ordusuna karşı aldıkları mağlubiyeti gizlemek için uydurma tebliğler yayımlayarak yapmışlardır; bk. *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı*, s. 88.

¹⁷ Yapılan gazete taramalarında doğrudan Enver Paşa'nın yer aldığı haberlerin yoğunluğunun I. Dünya Savaşının başladığı dönemler ile Türkistan'daki faaliyetleri sırasında olduğu görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin savaş haberleri ise dair haberler ise savaş süresince kesintiye uğramadan devam

Macar Basınında Enver Paşa'nın Portresi

Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti askerî birliktelikten ziyade Macarların savaşa ayrı bir anlam yüklediği görülmektedir. Her ne kadar Osmanlı-Macaristan ittifakı ilk bakışta yalnızca askerî düzlemde şekillenmiş gibi görünse de Macarların Osmanlı Devleti'ne yönelik ilgisi ve yakınlığı daha geniş bir perspektife sahiptir. Nitekim bu ilginin izleri, daha önceki Osmanlı-Rus Savaşı'nda (93 Harbi) da gözlemlenmiştir. Benzer bir eğilim, I. Dünya Savaşı'nın başlaması sürecinde Macaristan'da yeniden güçlü biçimde ortaya çıkmış, bu da Macar basınının savaşın gelişmelerini yakından izlemesine ve Osmanlı İmparatorluğu'na dair haberleri dikkatle aktarmasına zemin hazırlamıştır. Macar basını, savaşla ilgili haberleri canlı ve ayrıntılı bir üslupla kamuoyuna sunarak Osmanlı-Macar ilişkilerinin algısal boyutunu pekiştirmiştir. Savaşın seyrini Macar bakış açısıyla yansıtarak okuyucusuna; “*Dünya Savaşının Macaristan'daki resimli görüntüsü*” olarak değerlendirilebilecek olan *Világháború Képes Kronikája* (Dünya Savaşının Resimli Kroniği) adlı dergiye göre Macarlar tarihî günler yaşıyorlardı.¹⁸ Bu heyecan içinde müttefik olduğu Osmanlı Devleti'nin her adımını yakından takip eden Macarlar, devlet ve ordu yönetimindeki bürokratları da ilgi odağına koymuşlardı. Bu minvalde devletin önde gelen bürokratları dönemin Macar basınında kendine yer bulmuştur. Sadece haber odaklı olmayan gazete haberleri, köşe yazıları ile savaşın gidişatını da değerlendirmişlerdir. 1914–1918 yılları arasında Macar basını, Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın hem askerî-siyasi faaliyetlerini hem de şahsına yönelik gelişmeleri yakından izlemiş ve kamuoyuna aktarmıştır. Bunlardan biri 1914 yılı başlarında Paşa'ya karşı gerçekleştirileceği iddia edilen suikast planıydı. Ocak 1914'te Paris kaynaklı haberlerde, İstanbul polisinin Paşa'nın ikametgâhında büyük miktarda patlayıcı ele geçirerek bir komplonun önüne geçtiği bildirilmiştir.¹⁹ Yine kısa süre sonra ordudan ihraç edilmiş üç subay, Paşa'ya yönelik suikast girişiminde bulunma şüphesiyle tutuklanmış; yapılan aramalarda ele geçen belgelerde Osmanlı hanedanı mensuplarından Vahdeddin Efendi'nin de adının geçtiği bir plana işaret edildiği ileri sürülmüştür.²⁰ Bu olay, *Kölnische Zeitung*'un İstanbul baskısında da yer bulmuştur.²¹

etmiştir. Gazetelere ulaşmak için: The Eastern European Newspaper Archive: <https://adt.arcanum.com/en/discover/>

¹⁸ Melek Çolak, *Türk-Macar Askerî İlişkileri 1912-1918 Macar Kaynaklarına Göre*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2022, s.67.

¹⁹ *Pesti Napló*, 23 Ocak 1914, Cilt 65, Sayı 20, s. 12.

²⁰ *Pesti Napló*, 31 Ocak 1914, Cilt 65, Sayı 27, s.9.

²¹ *Pesti Hírlap*, 30 Ocak 1914, Cilt 36, Sayı 26, s. 7.

Savaşın patlak vermesinin hemen sonrasında Macar basını, Enver Paşa'nın askerî kariyerine ilişkin haberlere yer vermiştir. Trablusgarp Savaşı'ndaki faaliyetlerinden, Balkan Savaşları'ndaki kritik rolüne kadar uzanan biyografik anlatılarda; Edirne'nin geri alınmasındaki katkısından, orduda uyguladığı kapsamlı tasfiyeleri ve reformları özellikle vurgulanmıştır.²² Paşa'nın hem Alman askerî çevreleriyle olan bağlarına hem de gerektiğinde bu çevrelere karşı tavizsiz tutumuna dikkat çekilmiş; kişiliği Napolyon'a benzetilerek tarihsel liderlik nitelikleri ön plana çıkarılmıştır. Enver Paşa ne Napolyon'a benzemeyi ne de onu takip ettiğini kabul etmiştir. Paşa bu durumu Naciye Sultan'a yazdığı mektubunda detaylı bir şekilde anlatmıştır. “*Bazı gazeteler benim Napolyon’u taklit ettiğimi yazmışlardır. Ne kadar yanlış bir telakki. Ben benden başka bir şey değilim, olamam. Ayrıca Napolyon’un taklidi olarak ikinci olmak aklımdan hiç geçmemiştir*”.²³

1914 Kasım'ında Macar basını, Almanya'nın I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile ittifak hâlinde olduğu yönündeki vurguyu yoğunlaştırmıştır. *Pesti Napló*

²² *Pesti Napló*, 5 Şubat 1914, Cilt 65, Sayı 31, s. 6.

²³ Murat Bardakçı, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 226. Enver Paşa'nın I. Dünya Savaşı öncesinde giderek artan ünü, onun için bazı dönemlerde Napolyon benzetmelerinin yapılmasına ya da onunla kıyas yapılmasına yol açmıştır. 1908 yılında Selanik'e giden trendekilerin paşaya gösterdikleri ilgi neticesinde Cemal Paşa “Sen artık Napolyon oldun Enver!” demiştir. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s.561-562. Enver Paşa'yı Napolyon'a benzetilenlerin yanı sıra ondan daha üstün olduğu dönemin Avusturya-Macaristan Askerî Ataşesi Joseph Pomiankowski tarafından ileri sürülmüştür. Pomiankowski bunu Ocak 1914'ten 1916 yılının sonuna kadarki dönemde Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığını değerlendiren raporlarında yazmıştır. Raporda Cemal Paşa ve Enver Paşa'nın hangisinin Harbiye Nazırlığı'na getirilmesi gerektiği gerekçeleri ile tartışılmıştır. Bu noktada Pomiankowski Enver Paşa'yı Napolyon ile karşılaştırır. Ona göre Napolyon, 1796 yılında İtalya seferi sırasında henüz yirmi yedi yaşındaydı ve o zamana dek elde ettikleri Enver'in şu an elde ettiklerinden daha azdı. Bu sebeple Enver Paşa öncelikle Harbiye Nezareti'ne getirilmeliydi. Detaylı bilgi için bkz: Bilge Karbi, “Avusturya-Macaristan Askerî Ataşesi Joseph Pomiankowski ve Sefir Johann Pallavicini Raporlarında Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı: 1914-1916”, *OTAM*, Sayı 45, Bahar 2019, s.130. Yine I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği dönemde İstanbul'a ziyaret gerçekleştiren ve boğazda iki hafta geçiren Macar itfaiye şefi Ferenc Papp, Enver Paşa'ya bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyareti Macar *Délmagyarország* gazetesinde haber olmuş ve oradaki ifadeler Paşa'ya duyulan ilgiyi ortaya koymuştur. “...yeni Türkiye'nin en güçlü devlet adamı Enver Paşa'ya saygularımızı sunmak üzere...” şeklinde başlayan metin, Enver Paşa'nın fiziki tanımlamasıyla devam etmiştir. “*Enver Paşa otuz altı yaşında, orta yapılı, küçük byıklı, çok parlak ve zeki gözleri olan esmer bir adamdı. Sivil kıyafetler içinde başında kırmızı bir fesle bizi karşıladı. Liderimiz Széchenyi Paşa'dan övgüyle bahsetti ve Türk devletinin bizmetinde geçirdiği kırk dört yılın paha biçilemez olduğunu söyledi*”. Haber metni için bkz: *Délmagyarország*, 11 Ağustos 1918, Cilt 7, Sayı 183, s.5-6. Yine Enver Paşa, Türk dostu Macarlar tarafından, kahraman bir devlet adamı ve devleti yeniden ayağa kaldıran bir kurtarıcı olarak görülmektedir. Onun kariyeri için *Pesti Napló* gazetesi “Türk Napolyon'un Kariyeri” başlıklı bir metin yayınlamıştır. Metinde eski Osmanlı Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın, kariyerinde yeni ve dikkat çekici bir aşamaya ulaştığına dair haberler yer almaktadır. Haber metni için bk. *Pesti Napló*, 21 Aralık 1919, Cilt 70, Sayı 186, s. 3.

gazetesinin 4 Kasım 1914'teki haberinde Alman veliahdının Enver Paşa'ya gönderdiği telgrafta, 5. Ordu ve komutanı adına “*kardesçe selamlar*” ilettiği aktarılmıştır.²⁴ Aynı günlerde, Paşa'nın Berlin'de gazetecilere yaptığı açıklamalarına yer veren *Vásárhegyi Reggeli Ujság* gazetesi, Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki İngiliz hâkimiyetini sona erdirme ve bölgede düzeni yeniden tesis etme iradesini dile getirdiği belirtilmiştir.²⁵ Bu dönemdeki Macar basını Enver Paşa'yı cesur ve reformist bir askerî lider olarak överken diğer yandan sürekli suikast²⁶ tehdidi altındaki siyasi bir figür olarak konumlandırmış; Osmanlı-Alman ittifakının sembol isimlerinden biri olarak sunmuştur. Nitekim I. Dünya Savaşı İttifak devletleri için yenilgiyle sonuçlanmış, Osmanlı Devleti Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Savaşın bir diğer mağlubu Avusturya-Macaristan olmuş, Macaristan topraklarının büyük kısmını kaybetmiştir. Bu motivasyon içerisinde Macar basını, Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybettiğinin emarelerini göstermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti için artık yeni arayışlara girilmiş ve bu husus yine Macar kamuoyunun dikkatinden kaçmamıştır. 10 Ekim 1918 tarihli Macar *Politika* gazetesinde Dr. Ring Ede “*Türkiye’de yeni bir yön*” başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Bu yazı Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu adeta özetlemektedir. I. Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde Osmanlı'nın acil barış girişimleri, dışarıdan bakıldığında yalnızca İtilaf Devletleri'ne yakın bazı Avrupalı devlet adamlarının kişisel eğilimleriyle açıklanabilecek bir olgu gibi görünebilirdi. Ancak dönemin şartları bu izlenimin eksik olduğunu ortaya koymaktadır. Dr. Ring Ede'ye göre, Osmanlı'nın barış arayışı esasen içinde bulunduğu askerî çıkmazın bir sonucu olsa da bu durum yalnızca kadro değişikliklerinden değil, aynı zamanda yaklaşık iki yıldır süregelen köklü bir siyasi yön değişiminden kaynaklanmaktadır. Talat Paşa'nın istifası, kamuoyundan çok, cephedeki ani ve olumsuz gelişmelerin zorunlu bir sonucudur. Bu süreçte, Enver Paşa da ordudaki Alman etkisinin en belirgin temsilcisi olarak konumunu kaybetmiştir. Enver Paşa'nın geçmişteki askerî kahramanlığı halk nezdinde giderek değerini yitirmiş, hatta kamuoyunda “*Enver Paşa, Enver Bey'i öldürdü*” söylemi yaygınlaşmıştır. Buna karşılık, Suriye ve Filistin'deki hizmetleriyle öne çıkan Cemal Paşa geniş bir destek tabanına sahip olsa da mevcut siyasi dengeler onun yakın gelecekte belirleyici bir rol üstlenmesini güçleştirmiştir. Yeni Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Ahmed İzzet Paşa ise

²⁴ *Pesti Napló*, 5 Kasım 1914, Cilt 65, Sayı 277, s. 1.

²⁵ *Vásárhegyi Reggeli Ujság*, 5 Kasım 1914, Cilt 10, Sayı 369, s. 2.

²⁶ Savaşın son döneminde ise suikast girişimleri yeniden gündeme gelmiştir. Ekim 1918'de Fransız basını kaynaklı haberlerde, Selanik üzerinden aktarılan bilgilere göre İstanbul'da gerçekleşen silahlı bir saldırıda Paşa'nın hedef alınmasına rağmen isabet kaydedilemediği, yanında bulunan bir Alman subayın ise hafif yaralandığı ifade edilmiştir. Ayrıca olayın şehirde büyük heyecan yarattığı da belirtilmiştir. Haber metni için bk. *Belgrádi Hírek*, 16 Ekim 1918, Cilt 283, Sayı 283, s. 1.

hem halk hem de ordu içinde tartışmasız bir popüleriteye sahiptir. Kafkas Cephesi'ndeki savunma başarısı ve diplomatik tecrübesi, onu dönemin en etkili siyasi figürlerinden biri hâline getirmiştir. Gazetenin tespitlerine göre bu süreçte, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin parti içi bütünlüğü de zayıflamış, Alman yanlı çizgiden uzaklaşma eğilimi güçlenmiştir. Partinin bazı önde gelen isimlerinin bireysel çıkar peşinde koşması, ilerlemeci ve reform yanlısı bir grubun ön plana çıkmasına yol açmıştır. Bu grup yolsuzluklarla mücadele, liyakate dayalı atamalar, idari reformlar gibi hedefler etrafında şekillenmiştir. Eski Sofya Büyükelçisi Fethi Bey bu eğilimin önde gelen temsilcilerinden biri olarak anılmaktadır. Yeni padişah V. Mehmed, selefine kıyasla siyasette daha aktif bir profil çizmiş; demokratikleşme ve reform yanlısı bir yönelim sergilemiştir. Halkla doğrudan temas kurma isteği, sembolik değeri yüksek bazı jestlerle desteklenmiştir. Bu dönemde meclis, belediye yönetiminin modernleşmesi, genel oy hakkı ve jandarma teşkilatının yeniden düzenlenmesi gibi reform girişimlerini gündeme almıştır. Dış politikada ise belirgin bir milliyetçi çizgi dikkat çekmektedir. Osmanlı, büyük devletlerle aşırı yakınlaşmanın siyasi bağımsızlığı zedeleyeceği kanaatini taşımaktadır. Bununla birlikte, ortak kültürel bağlara atıfla Macaristan'a duyulan güven ve sempati öne çıkmaktadır. Alman etkisinin azalmasıyla birlikte Macaristan ile yakın ve verimli bir iş birliği, yeni dönemin dış politika önceliklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. *Politika* gazetesine yazılar yazan Dr. Ring Ede, savaş sonrası küçülmüş ancak millî kimlik yönünden güçlenmiş bir Osmanlı'nın, Macaristan ile daha yakın ilişkiler kurmaya yönelmesinin kuvvetle muhtemel olduğunu vurgulamaktadır.²⁷

Savaş Yılları (1914-1918), Mütareke Dönemi ve İadesi Talepleri

I. Dünya Savaşı'ndaki mağlubiyetle Almanya, Enver Paşa ve arkadaşları için sığınılacak güvenli bir liman görevi üstlenmiştir. Mondros Mütarekesi sonrası 1918 yılı Kasım ayına ait *Miskolczi Napló*'da yer alan habere göre, Osmanlı yönetimi I. Dünya Savaşı'nın ardından Almanya'ya sığınan eski İttihat ve Terakki liderlerinden Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa'nın yanı sıra bazı eski devlet adamlarının iadesini Berlin yönetiminden talep etmiştir. Osmanlı makamlarının bu talebini, söz konusu kişilerin Ermeni nüfusa karşı kitlesel şiddet eylemlerinde bulunmaları ve devlet fonlarını zimmete geçirmeleri iddialarına dayandırdığı bildirilmektedir. Haberde ayrıca, bu gelişmeyi aktaran *Berliner Tageblatt* gazetesinin, "iltica hakkının kutsal olduğu" ve "herhangi bir koşulda ihlal edilmemesi gerektiği" yönünde bir değerlendirme yaptığı da belirtilmektedir.²⁸ Yine 1919 yılı ocak ayında *Pesti Napló* gazetesinde yayımlanan bir başka haberde ise, Osmanlı askerî yargısının Enver Paşa ile Cemal Paşa'yı firarî olarak ilan ettiği,

²⁷ *Politika*, 01 Ekim 1918, Cilt 2, Sayı 10-11, s. 7-10.

²⁸ *Miskolczi Napló*, 24 Kasım 1918, Cilt 18, Sayı 269, s. 2.

rütbelerinin düşürülmesine ve her birine birer yıl hapis cezası verilmesine karar verildiği aktarılmaktadır. Bu kararın, savaş sonrası dönemde Osmanlı yönetiminin İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerine yönelik hukuki ve siyasi tasfiye sürecinin bir parçası olduğu anlaşılmaktadır.²⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na girişinden, Türkistan'daki mücadelelere ve Enver Paşa'nın vefatına kadar uzanan süreçte Macar gazeteleri, Paşa'nın şahsında farklı temsiller üretmiştir. Bu temsiller, çoğu zaman savaşın gidişatına ve uluslararası dengelere göre biçimlenmiştir. Macar basınında yer alan bu değerlendirmeler, yalnızca bir liderin kişisel portresini çizmeye yönelik değildir. Aynı zamanda Osmanlı'nın çalkantılı yıllarını Avrupa kamuoyuna aktarmanın ötesinde, dönemin siyasî tartışmalarında sembolik anlamlar üreten bir söylem alanı oluşturmuştur. Bu bağlamda Macar gazeteleri hem Osmanlı'nın uluslararası konumunu hem de modern çağda liderlik, kahramanlık ve başarısızlık kavramlarını Enver Paşa üzerinden yeniden değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirmeler tarihi olaylardan bağımsız yapılmamış olayın gidişatına göre değiştiği de görülmüştür. Buradan hareketle Türkistan'daki kayıplar Enver Paşa için olumsuz haberlerin kaynağını oluşturduğu görülmüştür. Macar *Kassai Hírlap* Gazetesi 22 Şubat 1920 tarihli sayısında “*Enver Türkiye'yi Savaşa Soktu*” başlığıyla bir yazı kaleme almıştır. Osmanlı'nın, İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girme eğilimine rağmen Enver Paşa'nın Almanlarla iş birliği yaparak İtilaf Devletleri'ne karşı savaşın içine çekildiğine satırlarında yer vermiştir.³⁰ Böylelikle çoğu hükûmet memurunun değil Enver Paşa'nın isteği olmuş ve Osmanlı, Almanya yanında savaşa girmişti. Savaşın gidişatı Macaristan'da Enver Paşa ile ilgili yazılanları da etkilemiştir. Türkistan'daki başarısızlık haberleri geldikçe, ifadeler “*maceracı ve romantik*” olarak değişmeye başlamıştır. Maceracı ve romantik Enver Paşa'nın vefatıyla bazen Orta Çağ'ın şövalyelik efsanelerini hatırlatan, bazen de modern siyasi maceracıların faaliyetlerini tehlikeli bir şekilde sınırlayan garip bir dönem sona ermiştir.³¹

Macar *Világ* gazetesi Enver Paşa'nın kariyerini adeta özetlemiştir. Gazeteye göre; paşanın kararlılığı, dinamikliği ve askerî cesareti Osmanlı Devleti için çeşitli dönemlerde önemli kazanımlar sağlamış olsa da nihayetinde onun girişimleri imparatorluğu ağır bir yıkıma sürüklemiştir. Jön Türk Devrimi bağlamında dönemin basınında yer alan en dikkat çekici hususlardan biri, devrimcilerden birinin Sultan II. Abdülhamid'in damadı olan Enver Bey olmasıdır. Hareketin entelektüel öncüsü olarak anılan Talat Paşa ise Selanik'teki mütevazı görevinden

²⁹ *Pesti Napló*, 14 Ocak 1919, Cilt 70, Sayı 12, s. 8.

³⁰ *Kassai Hírlap*, Ocak-Haziran 1920, Cilt 17, Sayı 43, s. 3.

³¹ *Világ*, 19 Ağustos 1922, Cilt 13, Sayı 187, s. 1-2.

yükselerek savaşın önde gelen askerî ve siyasi aktörlerinden biri haline gelmiş; ancak genç yaşta bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Her iki lider, Osmanlı siyasetinde belirleyici roller üstlendikleri süreçte ciddi eleştiri ve suçlamalara da maruz kalmıştır. Bunlar arasında, savaş yıllarında Almanya'dan yapılan şeker sevkiyatını engelleyerek kıtlık ortamında kişisel servetlerini artırdıkları iddiası öne çıkmaktadır. Enver Paşa bu iddiaları reddetmiş olmakla birlikte, söz konusu dönemde kamuoyundaki olumsuz algıyla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bu esnada, siyasi ve askerî arenada Mustafa Kemal Paşa'nın yükselişi dikkat çekmiş; yapılan değerlendirmelerde, Enver'in yerine onun geçtiği ve daha başarılı bir liderlik sergilediği görüşü öne çıkmıştır. Zira Enver Paşa'nın diplomatik girişimleri Balkan ülkeleriyle yapılan ön barışın gözden geçirilmesiyle sınırlı kalırken, Mustafa Kemal Paşa Sevr Antlaşması'nı fiilen hükümsüz kılarak Türkiye lehine yeni bir uluslararası düzen tesis etmiştir. Enver Paşa'nın kendi ülkesine doğrudan katkı sunması gerek mevcut suçlamalar gerekse Ankara hükümetinin olumsuz yaklaşımı nedeniyle mümkün olmamıştır. Bunun üzerine Paşa, Moskova'nın desteğini arayarak Orta Asya'daki Müslüman unsurları harekete geçirmeye yönelmiştir. Uçakla Moskova'ya ulaşan Enver Paşa, burada yürüttüğü temaslardan beklediği sonucu alamayınca kısa süre içinde Sovyet başkentinden ayrılmıştır.³²

Enver Paşa hakkında değerlendirmelerde bulunan bir diğer Macar gazetesi *Lupta*, Türk halkının son yirmi yılının en seçkin şahsiyetlerinden birisini kaybettiğini duyurmuştur. Devamında Enver Paşa'nın Talat Bey'le Abdülhamid rejimini deviren ve Avrupa kamusal yaşamının bir bölümünü Türkiye'ye tanıtan kişi olduğunu ileri sürmüştür. Bunun yanında Talat Bey'le Osmanlı Devleti'ni yıkan ve Osmanlı'yı İtilaf Devletleri'ne karşı savaşa sürükleyen de o olduğunu ileri sürmüştür. Enver Paşa'nın son kez Kafkasya'da yeni bir Türk krallığı kurduğunu ama Ruslara yenildiğini, nihayetinde ise bir asker gibi elinde silahıyla öldüğünü okuyuyla paylaşarak satırlarına son vermiştir.³³

Türk kahramanlığı ve özgürlük aşkı söz konusu olduğunda, Enver Paşa'nın akla gelen ilk isimlerden olduğunu ileri süren *Bácsmegeyi Napló* isimli Macar gazetesi, hayatının her aşamasını anlatarak onun için düşüncelerini paylaşmıştır. Bu anlatılarda, Enver Paşa ismi uluslararası ölçekte tanınan bir figür hâline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşık on buçuk yıl süren çalkantılı döneminde, “*özgürlük kahramanı*” olarak nitelenen Enver Paşa'nın, ulusun kaderinde belirleyici bir rol üstlendiği vurgulanmıştır.³⁴

³² Aynı eser.

³³ *Lupta*, 8 Ağustos 1922, Cilt 2, Sayı 201, s. 2.

³⁴ *Bácsmegeyi Napló*, 20 Ağustos 1922, Cilt 23, Sayı 226, s. 1-2.

Paşanın sade bir geçmişten geldiğini ileri süren Macar *Ellenzék* gazetesi, Türk ordusunun onun yeteneğini hemen fark ettiğini ve onu Almanya'ya göndererek Alman Genelkurmay Akademisi'nden mezun olmasını sağladığını dikkat çekmiştir. Ayrıca gazete, Balkan Savaşları sırasında bir lider konumunda bulunan Paşa'nın kısa süre içerisinde Osmanlı Harbiye Nazırlığına yükseldiğini ve I. Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı Ordusu'nun Başkomutan Vekilliği görevini üstlendiğini bir kez daha hatırlatmıştır. Savaşın galibi olarak Osmanlı'nın en popüler adamı olduğunu, ülke çapında ulusal bir kahraman olarak tebrik edildiğine ve adının türkülerde yüceltildiğine dikkat çekmiştir. Fakat gazete, barış anlaşmasından sonra Türkiye'nin başarısızlığının günah keçisi olarak onu ölüme mahkûm eden İstanbul hükûmetiyle karşı karşıya geldiğinin altını çizmiştir. Enver Paşa'nın bu durumdan kurtulmak için Rusya'ya kaçtığı ve Rus İmparatorluğu'ndaki Müslümanları kutsal savaşa götürebileceğinden emin bir şekilde Moskova'daki Sovyet hükûmetine yakınlaştığı yine gazete satırlarında yer almaktadır. Ancak Bolşeviklerin Türk milliyetçi çıkarlarını savunmayı reddettiklerini ve Enver Paşa'nın, Kemal Paşa ve Ankara hükûmetiyle birlikte savaşa bu yüzden Doğu Cephesine gittiğini ifade etmiştir. Sonuçta ise Paşa'nın orada büyük bir ordu kurduğunu ve Troçki'nin ona karşı büyük bir kızıl ordu gönderdiği bilgisi paylaşılmıştır.³⁵

Enver Paşa ile Mustafa Kemal Karşılaştırmaları

Enver Paşa'nın askerî ve siyasi kariyeri, yalnızca Osmanlı Devleti'nin iç dinamiklerinde değil, aynı zamanda müttefik devletlerin gözlem ve değerlendirmelerinde de geniş yankı bulmuştur. Bu çerçevede özellikle Macar basını, dönemin önemli tanıklarının aktarımları üzerinden Paşanın kişiliği, askerî yetkinliği ve siyasi tercihlerini ele almıştır. Osmanlı Devleti'nin Avusturya-Macaristan askerî temsilcisi Pomiankowski'nin, Emekli Albay Julier Ferenc tarafından Macar *Pesti Hírlap* gazetesinin 1 Ağustos 1926 tarihli sayısında değerlendirilen anıları, Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'ndaki askerî ve siyasi konumuna dair kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Ferenc'in yorumları, Enver Paşa'nın kişisel özellikleri ile askerî ve siyasi kararlarını birlikte ele almakta; aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın savaş yıllarındaki rolüyle mukayeseli bir değerlendirme imkânı vermektedir. Yazar, Pomiankowski'nin tespitlerinden

³⁵ *Ellenzék*, 20 Ağustos 1922, Cilt 43, Sayı 186, s. 2. *Ellenzék* gazetesindeki Enver Paşa ile anlatılan bilgilerin hemen hemen aynısı *Uj Kelet* gazetesinde de verilmektedir. Gazetenin ilgili sayısı için: *Uj Kelet* 20 Ağustos 1922, Cilt 5, Sayı 183, s. 4; *Körösvidek* gazetesi ise Enver Paşa'nın vefatı söylentilerine kesin yalanlama getirmiştir. Çünkü öldüğü iddia edilen Enver Paşa o sırada Buhara sorununun çözümüne yönelik bir konferansa başkanlık ettiği bilgisini paylaşmıştır. Paşanın vefatına ilişkin söylentinin ise kendisine benzeyen başka biriyle karıştırıldığından kaynaklandığını ifade ederek konuyu kapatmıştır. Gazetenin ilgili sayısı için: *Körösvidek*, Temmuz-Eylül 1922, Cilt 3, Sayı 194, s. 2.

hareketle, Osmanlı'nın İttifak Devletleri safında savaşa girişinin büyük ölçüde Enver Paşa'nın inisiyatifıyla gerçekteştiğini; ancak onun askerî tecrübe eksikliği, ölçüsüz cesareti ve maceracı liderliğinin ülkeyi derin bir bunalıma sürüklediğini belirtir. Bu süreçte yaşanan olumsuzlukların ise kısmen Mustafa Kemal Paşa'nın askerî yetkinliğiyle dengelendiği ifade edilmektedir. Öte yandan, Ferenc'in söz konusu haberi 1926 yılının siyasi ve toplumsal atmosferi içinde kaleme aldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu tarihe geldiğinde Anadolu'da bir İstiklal Savaşı gerçekteştirilmiş ve akabinde Cumhuriyet ilan edilmiştir. Buna karşılık Enver Paşa, hem I. Dünya Savaşı'nda hem de Türkistan'daki girişimlerinde başarısızlıklarla karşılaşmış ve nihayetinde burada hayatını kaybetmiştir. Bu durum, Macar basınında Enver Paşa'ya yönelik olumlu bakışın giderek değişmeye başlamasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla, basında çıkan haberler söz konusu tarihsel bağlam dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Nitekim aynı dönemde Türkiye'de Enver Paşa aleyhine yayımlanan haberler de hesaba katıldığında, Macar basınındaki bu tutum değişikliği daha anlamlı bir çerçeveye oturmaktadır. Haber metninin devamındaki Ferenc'in aktardığı biyografik ayrıntılara göre ise Enver Paşa, köken itibarıyla karma bir aile yapısına sahiptir: Dedesi Bosnalı Müslüman bir Boşnak, babası Manastır'da görevli bir Türk memur, annesi ise Arnavut'tur. Çocukluk ve gençlik yıllarını Makedonya'da geçirmiş; İstanbul'daki askerî akademiden mezuniyetinin ardından teğmen rütbesiyle yine Balkanlar'da görev yapmıştır. Burada Sırplar, Bulgarlar ve Arnavutlarla yürütölen silahlı mücadelelerde sivrilmiş, zekâsı, sert mizacı ve cesareti sayesinde Jön Türk hareketinde kısa sürede öne çıkmıştır. 1908'de Manastır'da II. Abdülhamid'e karşı başlatılan ayaklanmada etkin bir rol oynamış; sonrasında Berlin'de askerî ataşe olarak görev yapmış, 1911'de Trablusgarp Savaşı'na katılmış ve Balkan Savaşı'nda Edirne'nin geri alınmasında Genelkurmay Başkanı olarak bulunmuştur. Yine Ferenc'in yorumuna göre, 1913 yılı sonunda henüz 31 yaşındayken Harbiye Nazırı ve general unvanlarını alan Enver Paşa'nın bu hızlı yükselişi, dönemin padişahının hoşnutsuzluğunu da beraberinde getirmiştir. Pomiankowski'nin gözlemlerinde, Enver Paşa'nın devrimci karakterine rağmen askerî eğitim ve deneyim bakımından yetersiz olduğu; aşırı hırsı ve “Doğulu” olarak nitelendirilen hayal gücünün, onu askerî ve siyasi açıdan uygulanması güç hedeflere yönelttiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Enver Paşa, Pan-Türkçölük ideali doğrultusunda Kafkasya, Orta Asya, Kırım, Mısır ve Trablus'u Osmanlı idaresine katmayı hedeflemiş; hatta Kafkasya'nın fethinden sonra ordusunu Hindistan'a sevk etmeyi tasarlamıştır. Metinde ayrıca Enver Paşa'nın mali disipline yaklaşımı eleştirel biçimde aktarılmaktadır: Kamu kaynaklarının kişisel amaçlar için kullanılmasını olağan karşılayan bir zihniyete sahip olduğu, bunun dönemin “Doğu” anlayışının bir yansıması olarak değerlendirildiği belirtilmektedir. Subay kadrosunu gençleştirme girişimi kapsamında birçok üst düzey subayın görevden alınması, Mustafa Kemal Paşa'nın 1915'te albay rütbesiyle tümen komutanlığına

atanmasının önünü açmıştır. 21 Ekim 1914'te kara ve deniz kuvvetleri başkomutanlığına getirilen Enver Paşa, filen ordunun sevk ve idaresini üstlenmiş; Alman askerî danışmanlarının tavsiyelerine yer yer uymakla birlikte bağımsız kararlar da almıştır. Ancak Osmanlı ordusu savaş ilanı sırasında yeterli hazırlığa sahip olamamıştır. Pomiankowski'nin anlattığı kadarıyla Alman ve Avusturya-Macaristan askerî makamlarının Osmanlı'dan beklentileri çoğu zaman askerî ve lojistik bakımdan gerçek dışıdır. Süveyş Kanalı'nın bir gemi batırılarak kapatılması, Odessa'ya 50.000 kişilik çıkarma yapılması ya da Kuban bölgesine askerî harekât düzenlenmesi gibi taleplerin, mevcut kuvvetlerle gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Ayrıca Ferenc, Pomiankowski savaş öncesinde Osmanlı içinde İtilaf Devletleri'ne yakın çevrelerin varlığına da dikkat çekmiştir. Enver Paşa, bu durumu aşmak amacıyla, Amiral Wilhelm Souchon komutasındaki Osmanlı donanmasına Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalama talimatını gizlice vermiştir. Operasyonun ardından yayımlanan resmî bildiriye ise Türk donanmasının barış içinde tatbikat yaparken Rus saldırısına uğradığı iddia edilmiştir. Pomiankowski'ye göre bu propaganda, kamuoyunda etkili olmuş; İngilizlerin İzmir açıklarında iki Osmanlı zırhlı savaş gemisine el koymasıyla birlikte savaş ilanı süreci hızlanmıştır.³⁶

Enver Paşa'nın Türkistan Faaliyetleri

Enver Paşa, I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin ardından kendini güven ortamına alabilmek için Kafkasya'dan sonra Türkistan dolaylarına gitmiştir. Burada ihtiyaç duyduğu en önemli destek halkın yanında olmasıydı. Paşa bunun gerçekleşeceği inancıyla faaliyetlerine devam ettirmiş ve bu inancı bir müddet sonra gerçekleştirmiştir. Paşa, Türkistan emiri ilan edilmiş ve Anadolu'daki etkisinin gün geçtikçe arttığı haberi pek çok Macar gazetesinde yer almıştır.³⁷

12 Ocak 1920 tarihi itibarıyla Enver Paşa'nın Türkistan, Afganistan ve Belucistan'daki Turan halklarını birleştirmek için bir harekât başlattığı yönündeki haberler Macar basınında yer almaya başlamıştır.³⁸ Paşanın girişeceği bu devrim hareketinin çok sayıda destekçisinin olduğu ve bunun için Sovyet hükûmetinden büyük miktarda para aldığı söylentileri, basının gündemindeki bir başka detay olarak karşımıza çıkmıştır.³⁹ Nitekim Türkistan'a kral olduğu haberlerinin hemen ardından bu kez Enver Paşa'nın Turan halklarını birleştirdiği haberleri, Macar

³⁶ *Pesti Hírlap*, 1 Ağustos 1926, Cilt 48, Sayı 172, s. 12.

³⁷ *Kassai Hírlap*, 22 Aralık 1919, Cilt 16, Sayı 259, s. 3; *Esztorgom és Vidéke*, 24 Aralık 1919, Cilt 41, Sayı 140, s. 1; *Pécsi Est*, 26 Aralık 1919, Cilt 13, Sayı 231, s. 2; *Dunántúl*, 30 Aralık 1919, Cilt 9, Sayı 276, s. 2.

³⁸ *Bécsi Magyar Újság*, 13 Ocak 1920, Cilt II, Sayı 11, s. 1.

³⁹ *Előre*, 17 Ocak 1920, Cilt 16, Sayı 2506, s. 4.

ulusal basınında yer almaya başlamıştır. Macaristan'ın önde gelen basın yayın organlarından biri olan Macar Turan Derneđi Dergisi (A Turáni Társaság folyóirata) Enver Paşa'yı Türkistan Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı ilan etmiştir. Dergi, paşanın Türk milliyetçisi olduğunu ve Turancı hareketin yenilmez olduğunu düşündüğünü ileri sürmektedir.⁴⁰

1920'li yıllar Macar ulusal basınında, Pan-İslam fikrinin azalması beklenirken bilakis daha da güçlendiği fikri ileri sürülmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın milliyetçi ordusu Anadolu'da en büyük güçtür. Diğer taraftan Ruslar çok akıllıca İslamiyet yanlısı politika izleyerek Hindistan ve Kafkasya'daki Müslümanları ayaklandırmaya çalışmaktadır. Bazı İngiliz gazeteleri bunu yaparken Rusların Enver Paşa'yı araç olarak kullandığını düşündükleri Macar basını tarafından aktarılmıştır. Devamında bu planın küçümsenemeyeceğini de dikkatlere sunmuşlardır. Keza İstanbul'dan Türkistan, Kafkasya, Azerbaycan, Afganistan ve İran üzerinden Hindistan'ın kuzeyi de dâhil olmak üzere büyük bir imparatorluk planlanmaktaydı.⁴¹ Ancak bu gerçekleştirilmesi kolay bir iş değildi. Enver Paşa ise zoru seçerek kardeşi Nuri Paşa ile beraberindeki otuz beş bin kişiye müttefiklere karşı silahlandırmıştı. Bunu yaparken de Dağistanlı, Türkistanlı ve Afgan isyancıların desteğine güvendiğini de bildirmiştir.⁴² Enver Paşa'nın yeni bir serüvene atılışı ve bu ideali Macar gazetelerinin manşetlerinde yer bulmuştur. *Bécsi Magyar Újság* gazetesi 13 Ocak 1920 tarihli sayısında “*Enver Paşa Turan halklarını birleştiriyor*” başlık bir haber yapmıştır.⁴³ Yine Macar *Előre* gazetesi 15 Ocak 1920 tarihindeki haberinde bu serüvenden bahsetmektedir. Yakın zamanda Türkistan kralı ilan edilen eski Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın, bu defa Türkistan, Afganistan ve Belucistan'da bir devrim hareketi başlattığına dair haberlerin dolaşıma girdiği görülmektedir. Söz konusu iddialarda, Paşa'nın bölgede hatırı sayılır bir destekçi kitlesine sahip olduğu ve Sovyet hükümetinden ciddi miktarlarda mali yardım aldığı yönünde bilgiler yer almaktadır.⁴⁴

1922 yılına gelindiğinde ise Enver Pařa Sovyetler ile hareket etme ve onlardan yardım almadan öte, onlarla savaşa başlamış ve Sovyet hükümetine ultiमतom göndermiştir. 4 Ağustos tarihli Paris kaynaklı haberlerde, *Posiljednija Novosťtyi* gazetesinin aktardığına göre, Enver Pařa'nın Hive, Buhara ve Türkistan'daki askerî güçlerin başkomutanı sıfatıyla Sovyet hükümetine bir bildiri sunduğu belirtilmektedir. Bu bildiride, Sovyet yönetiminden söz konusu bölgeleri iki hafta

⁴⁰ *Turan*, A Turáni Társaság folyóirata 5, 1922, Sayı 3-4, s. 216.

⁴¹ *Világ*, 1 şubat 1920, Cilt 11, Sayı 28, s. 3-4.

⁴² *Előre*, 8 şubat 1920, Cilt 16, Sayı 2528, s. 1.

⁴³ *Bécsi Magyar Újság*, 13 Ocak 1920, s. 1.

⁴⁴ *Előre*, 17 Ocak 1920, Cilt 16, Sayı 2506, s.4.

içerisinde askerî olarak boşaltması, görevlilerini geri çekmesi ve Müslüman ülkelerin bağımsızlığını tanınması talep edilmiştir. Karşılığında ise Enver Paşa bu koşulların yerine getirilmesi durumunda elindeki komünist rehinelere ile siyasi mahkûmları serbest bırakma taahhüdünde bulunmuştur. Gazete haberlerinde, Enver Paşa'nın Rus halkına duyduğu sempatiyi gerekçe göstererek derhal silahlı saldırıya girişmekten kaçınacağı ancak taleplerinin reddedilmesi hâlinde bu durumu kendi hareket serbestisinin önünde bir engel olarak görmeyeceği belirtilmiştir. Aynı tarihte gelen diğer haberlerde, Enver Paşa'nın Hazar Denizi kıyısındaki askerî harekâtının başarıyla ilerlediği, Mangışlak Yarımadası ile Aleksandrov Kalesi'nin kontrolünü ele geçirdiği ve operasyonlarını sürdürdüğü bildirilmektedir. Bu bağlamda, onun ülkesinin bağımsızlığı uğruna gerektiğinde ideolojik olarak farklı kesimlerle dahi iş birliğine gidebileceği vurgulanmaktadır. Berlin kaynaklı haberlerin aktarımlarında ise Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasında Panislamizm hedefi doğrultusunda bir anlayış birliğine varıldığı, ancak her iki liderin bu amacı kendi stratejileri çerçevesinde ve birbirlerinin faaliyetlerini sınırlamaksızın takip edecekleri ifade edilmektedir. Bu çerçevede, Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyetler Birliği ile ittifakını sürdürdüğü, Enver Paşa'nın ise Sovyet yönetimine karşı bağımsızlık mücadelesine devam ettiği kaydedilmektedir. Enver Paşa'nın yaklaşık 60.000 kişiden oluşan, büyük ölçüde süvari birliklerinden meydana gelen, bol miktarda makineli tüfekle donatılmış ancak sınırlı sayıda topa sahip bir orduya kumanda ettiği haber metinlerinde yer almıştır. Bu ordunun 10.000'ini Afganlar, 14.000'ini Türkmenler, 8.000'ini Hiveliler ve 12.000'ini Kırgızlar oluşturmaktadır. Dönemin tanıklıklarına göre, bölgedeki Müslüman halk kitleleri Enver Paşa'yı büyük ölçüde kurtarıcı olarak karşılamaktadır.⁴⁵

Bécsi Magyar Újság isimli Macar gazetesi, İngiliz *Manchester Guardian* gazetesi yazarı Arthur Ransome'dan aktardığına göre, Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın İngiltere ile uzlaşması ihtimaline karşı, Sovyetler açısından stratejik bir denge unsuru olmuştur. Enver'in, İngiltere'ye karşı duyduğu kişisel husumetin, geçmişte babasının hapsedilmesiyle ilişkili olduğu belirtilmiştir. Sovyetler, bu dönemde hem Mustafa Kemal hem de Enver ile ilişkilerini sürdürmüş, Enver'e Doğulu Müslüman çevrelerle temas kurma imkânı tanımıştır. Ancak Enver, Kafkasya Doğu Halkları Kongresi'ne katıldıktan sonra, Sovyetlerin davetlerine rağmen Moskova'ya dönmeyi reddetmiştir. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif olan gruplarla temas kurmuş ve Türk Kurtuluş Savaşı liderliğinin

⁴⁵ *Szegedi Napló*, 5 Ağustos 1922, Cilt 45, Sayı 176, s. 3. Enver Paşa'nın Sovyetlere karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesine ilişkin bilgiler, yalnızca Macar basınında değil, farklı milletlere ait gazetelerde de yer bulmaktadır. Nitekim *The Times* gazetesinin 1 Ağustos 1922 tarihli sayısında, Paşa'nın komutasındaki orduya dair bilgilere yer verilmektedir. Detay için bkz: Uğur Üçüncü, "The Times" Gazetesine Göre Türkistan Millî Mücadelesi'nde Enver Paşa (1921-1922), *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi - CTAD*, Yıl 18, Sayı 35, Bahar 2022, s. 152.

kendisine teklif edildiği ileri sürülmüştür. Anadolu'da askerî başarısızlıkların yaşanması üzerine, Enver Paşa'nın zamanının geldiğine inandiğı, Buhara'yı geçici olarak Sovyetler'den ayırmayı başardığı ve Türkistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği, ancak yerel halkın olası bir Rus geri dönüşünden çekinmesi nedeniyle desteğini kaybettiği belirtilmiştir. Sonrasında Rus kuvvetlerinin doğuya ilerleyişi karşısında Enver Paşa'nın, yanında kalan küçük bir grupla dağlara çekildiği; Belcivan Muharebesi'nde ise hayatını kaybettiği aktarılmaktadır.⁴⁶

1926 yılı Temmuz ayına ait *Pesti Hírlap* kaynaklı haber ise çok fark bir konuya temas etmiştir. Ankara'da görülen ve "Kemal Paşa komplosu" kapsamında yargılanan eski İttihatçı kadrolar hakkındaki davada, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilişi sonrası Yıldız Köřkü'nden kaybolan yüksek değerdeki hazineye ilişkin iddialar gündeme gelmiştir. Dava sanıklarından bazılarının ifadesine göre, söz konusu hazineler Enver Paşa tarafından Berlin'e götürülerek satılmış; elde edilen gelir, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kasasına aktarılmış ve parti amaçları doğrultusunda kullanılmıştır. Bu iddia, Enver Paşa'nın hem Jön Türk hareketindeki merkezî konumunu sarsması hem de 1918 sonrası ortadan kaybolması nedeniyle dönemin kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır.⁴⁷

İstanbul kaynaklı haberlerden yararlanarak Türkler için değerlendirmelerde bulunan Macar *Temesvári Hírlap* gazetesi, 24 Ađustostaki sayısında paşanın Türkler için önemine değinmiştir. Gazetede Uzak Doğu'nun en tanınmış ve efsanevi figürlerinden biri olarak anılan, Yeni Türk hareketinin öncüsü Enver Paşa'nın, vefatından sonra dahi halk nezdinde fedakârlığın, vatanseverliğin ve millî idealler uğruna her türlü bedeli ödemeye hazır olmanın sembolü olarak algılandığı belirtilmektedir. Bu idealize edilmiş imajın, kamuoyunda uzun süre varlığını sürdürmesi beklenirken, bazı tanıklıkların ve mahkeme kayıtlarının ortaya koyduğu bilgiler, paşanın kişiliğine dair farklı bir tablo sunmaktadır. Bu yeni çerçeve de Enver Paşa, askerlik ve siyaset alanlarında en riskli eğilimlerden biri olan aşırı hayal gücüne sahip, onarılamaz ölçüde romantik ve maceraperest bir figür olarak tasvir edilmiştir. Askerî kariyerine Selanik garnizonunda subay olarak başlayan Enver Paşa, henüz tanınmadığı yıllarda dahi büyük siyasi hırslar beslemiş, iktidar arzusuyla şekillenen İttihat ve Terakki'nin temellerini atmıştır. Almanya'da eğitim alması, Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığını kavramasına imkân vermiş olsa da modernleşme ideallerini kişisel iktidar hedefleri doğrultusunda kullanmak istediği ifade edilmektedir. 1908 darbesiyle II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sürecinde etkili olmuş, ardından yaklaşık on yıl boyunca Osmanlı Devleti'nde önemli bir nüfuzla sahip olmuştur. Trablusgarp ve Balkan savaşlarında görev almış, Balkan Savaşları'nda Edirne'nin Bulgar

⁴⁶ *Bécsi Magyar Újság*, 14 Aralık 1922, s. 5-6.

⁴⁷ *Pesti Hírlap*, 1 Ağustos 1926, Cilt48, Sayı 172, s. 12.

kuvvetlerinden geri alınmasıyla sınırlı bir askerî başarı elde etmiştir. I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti'ni İttifak Devletleri safına dahil eden Enver Paşa, resmî olarak başkomutan unvanını taşımış, ancak gerçek komuta yetkisi Sultan'da kalmıştır. Askerî kararlarının önemli bir kısmı eleştirilmiş, özellikle Kafkas Cephesi'nde bir tümeni ağır kayıplar vererek Rus ordusunun karşısına sürmesi, Hindenburg'un anılarında da yer bulmuştur. Çanakkale Boğazı'nı her ne pahasına olursa olsun teslim etme eğiliminin, ancak Liman von Sanders'in karşı koymasıyla engellendiği; bu planın uygulanması hâlinde Osmanlı Devleti'nin sonunu hızlandırabileceği değerlendirilmiştir. Savaşın ilerleyen dönemlerinde bir Türk tümenini Galıçya'ya göndermesi, aynı süreçte İngilizlerin Bağdat'ı ele geçirmesiyle birlikte stratejik bir hata olarak görülmüştür. 1918'de Almanya tarafından tahsis edilen bir torpido botuyla Osmanlı topraklarından ayrılan Enver Paşa, önce Almanya'ya, ardından Kafkasya'ya yönelmiş; amacı eski Osmanlı ve Türk topraklarını bir araya getirerek Pan-Türkist bir imparatorluk kurmaktır. Bu bağlamda kendisini Napolyon'a benzettiği ileri sürülmüş, Kafkasya'yı ise Elbe adası gibi görmüş, buradan çıkarak Konstantinopolis'e ulaşmayı, ancak Waterloo'ya benzer bir yenilgi yaşamadan başarıya ulaşmayı planladığı iddia edilmiştir. Planları kısa sürede başarısızlığa uğramış, Kars'a ulaşmadan Batum'un İngiliz denetiminde olduğu, Azerbaycan'ın ise ilgisiz kaldığı bir tabloyla karşılaşmıştır. Pan-Türkist idealleri Müslüman topluluklar nezdinde yeterli yankı bulmayınca, ideolojik olarak Bolşeviklerle iş birliğine yönelmiş, Moskova'da III. Enternasyonal toplantılarına katılmıştır. Ardından Batum'da Müslüman ülkeler kongresi toplamış, Türkiye'ye dönerek yönetimi ele geçirme hedefini gündemde tutmuştur. Yunan Savaşı sırasında Mustafa Kemal Paşa'ya karşı cephe almayı dahi düşünen Enver Paşa, Yunanların üstünlük sağladığı bir dönemde Batum üzerinden Türkiye'ye girmeyi planlamış; ancak Sakarya Zaferi sonrası bu fırsat ortadan kalkmış ve paşa yeniden Moskova'ya dönmüştür. Buradan, değişik şartlar altında Türkistan'a geçmiş ve burada bu kez Sovyet yönetimine karşı silahlı bir mücadeleye girişmiştir. Pan-Türk fikirlerini Orta Asya Müslümanları arasında yaymaya çalışsa da Sovyet kuvvetleriyle yaşanan çatışmada hayatını kaybetmiştir. Sonraki mahkeme süreçlerinde, Enver Paşa'nın savaş sonrası faaliyetleri hakkında daha önce bilinmeyen ayrıntılar ortaya çıkmış, özellikle İzmir suikastının onun siyasi stratejilerinin bir uzantısı olduğu ileri sürülmüştür. Böylece, uzun süre efsanevi bir kahraman olarak anılan Enver Paşa'nın, tarihsel gerçeklikte daha karmaşık, tutarsız ve çelişkilerle dolu bir portre sunduğu görülmüştür.⁴⁸

Macar basını, I. Dünya Savaşı'ndan uzun yıllar sonra dahi Osmanlı Devleti'nin savaş sürecindeki askerî ve siyasî gelişmelerine atıfta bulunmuş, özellikle Enver Paşa'nın stratejik kararlarını tartışma konusu yapmıştır. *Magyarság* isimli Macar

⁴⁸ *Temesvári Hírlap*, 26 Ağustos 1926, Cilt 24, Sayı 192, s. 5.

gazetesinin 12 Ağustos 1928 tarihinde yaptığı değerlendirmede, Paşa'nın dört ordudan oluşan bir plan öngördüğü; bu ordulardan ikisinin başkent ve Çanakkale'nin savunması için bırakılmasının, üçüncüsünün Kafkasya'da Rus kuvvetlerine saldırmasının, dördüncüsünün ise Süveyş Kanalı zerinden İngilizlere karşı harekâta girişmesinin planlandığı belirtilmiştir. Bu stratejinin Mezopotamya'nın, özellikle Bağdat'ın savunmasız bırakılmasına ve Anadolu'nun güney kıyılarının ikinci planda kalmasına neden olduğu aktarılmıştır. Plan uygulamaya konulduğunda, Çanakkale'deki başarının Türk askerinin olağanüstü direnişi, Alman komutasının yönlendirmeleri ve İtilaf Devletleri'nin hatalı tedbirleri sayesinde gerekleşiği ifade edilmiştir. Buna karşın diğer cephelerde ardı ardına başarısızlıkların yaşandığı, Kafkasya cephesinde Enver Paşa'nın doğrudan komutasının ise büyük bir felakete yol açtığı vurgulanmıştır. Kaynaklarda, savaşın başlarında yaklaşık 100.000 kişilik Türk kuvvetinin Hasan İzzet Paşa komutasında Erzurum çevresinde, iki bin metre rakımlı bölgede konuşlandığı ve Rus ilerleyişinin burada durdurulduğu; ancak Enver Paşa'nın mevcut durumu yetersiz görerek saldırı emri verdiği, Hasan İzzet Paşa'nın ise ordunun lojistik ve fiziki yetersizlikleri nedeniyle bu emri yerine getirmediği belirtilmiştir. 6 Aralık'ta Erzurum'a gelen Enver Paşa'nın, Hasan İzzet Paşa'yı görevden alarak komutayı üstlendiği; aralık ayının ikinci yarısında ise yüksek dağlık arazide, -20 ila -25 derece soğukta taarruz başlattığı aktarılmıştır. İki hafta süren harekât sonucunda 80.000 askerinin açlık ve soğuktan hayatını kaybettiği, birliklerin yalnızca dört günlük ekmek stoğu ile cepheye gönderildiği; bir kolordunun ise 1 ila 1,5 metreyi bulan karda daha hızlı ilerleyebilmek için pelerin ve sırt çantası dahi taşımadığı kaydedilmiştir. Bu kolordudan geriye hiçbir bilginin ulaşmadığı, kolordu komutanı ve üç tümen komutanının Rusların eline geçtiği ifade edilmiştir. Enver Paşa'nın kendisinin de dokuz geceyi -25 derecede çadırlardan yoksun geçirdiği, pek çok askerle birlikte donma tehlikesiyle karşılaştığı aktarılmıştır. Ayrıca onun genelkurmay başkanlığını bir Alman generalin yürütüyor olmasının ağdaş gözlemciler açısından şaşırtıcı bulunduğu, Osmanlı yönetiminin ise bu askerî felaketi kamuoyundan gizleyerek tartışılmasını yasakladığı belirtilmiştir. Enver Paşa'nın ağır kayıpların ardından cepheden ayrılarak liderlik görevine döndüğü, fakat bundan sonra doğrudan cephe komutanlığı yapmadığı aktarılmıştır.

Basında yer alan yorumlarda, Enver Paşa'nın askerî kararlarının yanı sıra siyasi tutumlarının da dikkat çekildiği görülmektedir. Bu doğrultuda söz konusu *Magyarsg* gazetesinde özellikle 1915'te Çanakkale'de elde edilen zaferin, onun ve evresinin Ermeni meselesini radikal biçimde çözme düşüncesini gclendirdiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda Cemal Paşa ve Talat Paşa ile yrtlen politikaların Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfusu hedef aldığı, bu nüfusun Arap Yarımadası'nın kuzeyine, Mezopotamya çöllerine ve Dicle Nehri kıyılarına sürülmesinin kararlaştırıldığı aktarılmıştır. Bu yaklaşımın tarihsel olarak Cengiz

Han ve Timur gibi figürlerin yöntemleriyle karşılaştırıldığı; hatta benzer bir yöntemin savaş sonrasında Mustafa Kemal Paşa tarafından Yunan meselesinde uygulandığı ifade edilmiştir. Aynı dönemde Genç Türkler arasında yer alan Mustafa Kemal Paşa'nın, Enver Paşa'nın aksine Almanya'ya yakın bir siyaset izlemediği; 29 yaşında albay rütbesine yükselerek Çanakkale'de İngilizlerin Suvla Koyu'na yaptıkları çıkarma girişimlerini iki tümenle defalarca püskürttüğü aktarılmıştır. Bu muharebelerin İngiliz harekâtının en kanlı safhalarından biri olduğu ve yaklaşık 60.000 can kaybı yaşandığı belirtilmiştir. 1917'de Bağdat'ın düşmesi sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın Enver Paşa'nın yerine geçebilecek adaylardan biri olarak gündeme geldiği, ancak yaşının gençliği ve kamuoyundaki sınırlı tanınırlığı nedeniyle Genç Türkler tarafından bu adaylığın desteklenmediği aktarılmıştır. Yine de sonraki gelişmeler bu kararın isabetsizliğini göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın General Falkenhayn komutasında Bağdat'ı geri alma amacıyla kurulan iki ordudan birinin başına getirildiği, fakat Prusya askerî disiplinine uyum sağlayamaması nedeniyle görevden ayrıldığı ifade edilmiştir. İmparatorluğun çöküş sürecinde Enver, Cemal ve Talat paşaların yurtdışına kaçmalarıyla birlikte Osmanlı ordusunun başkomutanlığının Mustafa Kemal Paşa'ya geçtiği; bu süreçte Türk milletinin siyasi ve kültürel çöküş ortamında gerçek liderini bulduğu ve bu liderliğin Yunan ordusuna karşı elde edilen kesin zaferlerle pekiştiği aktarılmıştır. Tarihsel değerlendirmelerde, Osmanlı cepheleindeki harekâtların Enver Paşa gibi deneyimsiz bir komutanın tasarımlarına değil de Mustafa Kemal Paşa gibi yetkin bir liderin planlamasına dayanması halinde savaşın farklı bir seyir izleyebileceği ihtimaline de işaret edilmiştir. Hindenburg'un da ifade ettiği üzere, Enver Paşa kendi türünde özgün bir figür olarak değerlendirilmiş; onun 1915'te Falkenhayn'a sunduğu ve 1916 planları için de geçerli olan önerisinin, savaşın tek ve kesin bir darbe ile sonuçlandırılması fikrine dayandığı belirtilmiştir. Bu çerçevede Enver Paşa'nın, "karar darbesinin" Fransız, Rus veya İtalyan cephesinde gerçekleşmesinin önem taşımadığını, esas meselenin mutlak üstünlüğün sağlanması olduğunu savunduğu aktarılmıştır. Bu amaçla İttifak Devletleri kuvvetlerinin tek noktada toplanarak ortak bir saldırı gerçekleştirilmesini önermiş, Osmanlı ordusunun da 50 tümeninden 20 tümenlik katkı sağlayabileceğini ifade etmiştir. Ancak bu önerinin Falkenhayn tarafından kabul edilmediği, benzer şekilde Conrad'ın teklifinin de reddedildiği kaydedilmiştir. Sonraki süreçte Verdun, Lüksemburg, Somme Ovası muharebeleri, Romanya'nın savaşa katılması ve İttifak Devletleri'nin askerî durumunun zayıflaması gibi gelişmeler yaşanmış; nihayetinde yalnızca iki Türk tümeninin Galiçya Cephesi'ne gönderildiği aktarılmıştır. Macar basını, Osmanlı'daki Türk nüfusunun büyüklüğünü Macar nüfusuyla karşılaştırarak, Türklerin aynı dönemde hem Enver hem de Mustafa Kemal gibi farklı karakterlere sahip iki lider yetiştirmesini dikkat çekici bulmuş; buna karşın

Macaristan'ın bu ölçekte bir askerî lider çıkaramamasını büyük bir talihsizlik olarak değerlendirmiştir.⁴⁹

Sovyet kaynaklarından beslenen dönemin bazı Macar basın-yayın organlarından *Aradi Közlöny* gazetesi 16 Kasım 1936 tarihli haberinde Enver Paşa'nın 1920 yılında Orta Asya'daki gelişmelerde önemli bir aktör olarak görüldüğü aktarılmaktadır. Bu anlatılara göre, Batum'da düzenlenen İttihat ve Terakki Kongresi sonrasında Sovyet yönetimi, Enver Paşa'yı Moskova'ya davet etmiş ve Lenin, kendisini Bakü Kongresi'nin başlıca düzenleyicisi olarak görevlendirmiştir. Enver Paşa, daha önce Jön Türk hareketinin liderlerinden biri olarak II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde etkin rol oynamış, I. Dünya Savaşı sırasında ise Osmanlı Devleti'nde en etkili siyasi figürlerden biri hâline gelmişti. Ancak savaş sonrasında, sultanın otoritesinin zayıflamasıyla birlikte Mustafa Kemal'in liderliğinin öne çıkması, Paşa'nın siyasi konumunu geriletmiş ve bu durumun ardından Sovyetlerle temas kurduğu ileri sürülmüştür. Bazı Sovyet anlatımlarına göre, Lenin, Enver Paşa'ya Sovyet Türkistan'ında 100.000 kişilik bir Müslüman ordusu kurma ve bu orduyla Afganistan ile İran üzerinden Hindistan'a ilerleme görevi vermiştir. Enver Paşa'nın bu teklifi kabul ettiği, Kremlin'in desteğiyle kısa sürede güçlü bir süvari kuvveti oluşturduğu iddia edilmiştir. Ancak dönemin Macar gazetelerinin ulaştığı istihbarat raporlarında, bu ordunun asıl amacının Moskova'nın öngördüğü hedeflerden farklı olabileceğine dair şüpheler dile getirilmiştir. Nitekim söz konusu raporlarda, Enver Paşa'nın Hindistan'a yönelik harekâtı bir "kııf" olarak değerlendirdiği ve kendi siyasi hedefleri doğrultusunda hareket etmeyi planladığı ileri sürülmüştür. Bu çerçevede, bazı kaynaklar, ordunun harekâta hazırlandığı sırada Enver Paşa'nın Sovyet bayrağını kaldırarak yerine İslâmî cihadı simgeleyen bir bayrak açtığını, bu gelişmenin Moskova'da ciddi bir endişe yarattığını belirtmektedir. O dönemde Sovyetler'in bölgedeki askerî kapasitesinin sınırlı olması, durumu hassaslaştırmıştı. Rivayet niteliğinde aktarılan bilgilere göre, dönemin Çeka (Bütün Rusya'nın Karşı Devrim ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu) görevlilerinden Yezhov, Tatar kılığına girerek güvenilir bir birlikle Enver Paşa'nın karargâhına sızmış, gece yarısı düzenlenen baskında Paşa'yı yaralamış ve komuta kademesindeki isimleri etkisiz hâle getirmiştir. Bu olayın ardından Enver Paşa'nın başında bulunduğu hareket kısa sürede sona ermiş, Yezhov ise Moskova'ya çağrılarak yüksek görevlere getirilmiştir. Bu tür anlatılar, Sovyet iç siyasetinde etkili olmuş figürlerin biyografileriyle de bağlantılıdır. Yezhov'un daha sonraki yıllarda Troçki karşıtı tavırları, Sergey Kirov ile yakın ilişkisi ve 1934'te Kirov suikastının ardından parti içindeki yükselişi, Enver Paşa ile ilişkilendirilen bu hadisenin Sovyet siyasi tarihindeki yerini güçlendiren unsurlar olarak

⁴⁹ *Magyarság*, 12 Ağustos 1928, Cilt 9, Sayı 183, s. 16.

sunulmuştur.⁵⁰ Ancak bu bilgilerin, dönemin propaganda dili ve ideolojik yaklaşımları çerçevesinde şekillenmiş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Enver Paşa'nın Türkistan'daki faaliyetleri, Sovyet yönetimiyle kurduğu temaslar çerçevesinde şekillenmiştir. *Frisz Ujság*'ta yer alan bir haberde, onun Sovyet otoritelerinin bilgisi ve desteğiyle Orta Asya'da Müslüman unsurlardan oluşan geniş bir kuvvet oluşturmak üzere görevlendirildiği aktarılmaktadır. Lenin'in bu girişime dair stratejik hedefinin, söz konusu askeri gücü İngiltere'nin Hindistan'daki sömürge düzenine karşı devrimci bir müdahale için kullanmak olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte, Sovyet güvenlik birimlerinden Nikolay Yezhov, hazırlanan ordunun gerçekte Mustafa Kemal Paşa'ya karşı kullanılmak istendiğini ileri sürmüştü; Lenin bu değerlendirmeyi dikkate almamış olsa da Stalin'in Yezhov'un raporlarını ciddiyetle ele aldığı kaydedilmiştir.⁵¹ Lenin her ne kadar Yezhov'un görüşlerini dikkate almasa da Macar *Uj Nemzedék* gazetesinin aktardığına göre, 1920 yılı, Nikolay Yezhov'un siyasi kariyerinin seyriyi belirleyen ve ilerleyen dönemlerde Sovyet Güvenlik Bakanlığı'nda yükselişine zemin hazırlayan kritik bir dönemeç olarak kayda geçmiştir. Bu süreç, Lenin'in henüz hayatta olduğu ve Enver Paşa ile Moskova arasında temasların sürdüğü bir ortamda gelişmiştir. Enver Paşa, Batum'da düzenlenen Müslüman Kongresi'nin organizasyonunu üstlenmiş, sonrasında ise çeşitli askerî ve siyasi girişimlerin ardından Sovyet Rusya'ya sığınmıştır. Burada, Kızıl Ordu'nun desteğiyle, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Anadolu'daki siyasi dengeleri değiştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Moskova'nın yönlendirmesiyle, Afganistan ve İran üzerinden Hindistan'a ilerlemesi planlanan ve İngiltere'nin bölgedeki nüfuzunu zayıflatmayı, aynı zamanda Ankara hükümetinin otoritesini sarsmayı amaçlayan bir harekâtın başına getirilmiştir. Ayrıca gazetede Enver Paşa'nın kısa süre içinde çoğunluğu Müslüman askerlerden oluşan ve modern silahlarla donatılmış yaklaşık 100.000 kişilik bir kuvvet teşkil ettiği aktarılmaktadır. Ancak harekâtın uygulama aşamasına gelindiğinde, Bolşeviklerin politikalarına duyulan dini hassasiyetler gerekçe gösterilerek, Kızıl Ordu'nun sembolü yerine İslâm'ı temsil eden yeşil bayrağın benimsenmesi, fiilen Sovyetlerle olan ittifakın sona ermesine yol açtığı habere ilave edilmiştir. Devamında bu durumun Moskova'da, Orta Asya'daki siyasal ve askerî denetimin kaybedildiği yönünde bir kanaat oluşturduğu ifade edilmiştir. Söz konusu koşullarda Nikolay Yezhov, mevcut durumu tersine çevirebileceğini ileri sürerek sınırlı imkânlarla bölgeye gönderildiği bildirilmiştir. Bunu bir kabile önderi kılığına bürünerek Enver Paşa'nın çevresine sızmış, kısa sürede güven kazanarak askerî bir konum elde ederek gerçekleştirdiği haber

⁵⁰ *Aradi Közlöny*, 16 Ekim 1936, Cilt 51, Sayı 236, s. 11; *Az Est*, 7 Ekim 1936, Cilt 27, Sayı 229, s. 13; *Bácsmegeyi Napló*, 13 Ekim 1936, Cilt 38, Sayı 281, s. 2; *Temesvári Hírlap*, 23 Ekim 1936, Cilt 34, Sayı 244, s. 2.

⁵¹ *Frisz Ujság*, 12 Ocak 1937, Cilt 38, Sayı 8, s. 4.

metnine eklenmiştir. Ardından düzenlenen ani bir baskın sonucunda Enver Paşa ve yakın çevresi ağır bir saldırıya maruz kaldığı, birliklerin lider kadrolarının kaybı ise ordunun kısa sürede dağılmasına yol açtığı belirtilmiştir. Moskova açısından kaybedildiği düşünülen bu cephede üstünlüğün yeniden sağlanması, aynı zamanda Yezhov'un Bolşevik yönetim içerisindeki konumunu pekiştirdiği kanaati oluşmuştur. Nitekim ilerleyen yıllarda kendisinin, Sovyet Güvenlik Bakanlığı'nın üst kademelerine yükseldiğini ve uluslararası ölçekte yürütülen gizli operasyonların planlayıcıları arasında yer aldığını belirterek gazete haber metnini sona ermiştir.⁵²

Enver Paşa'nın Vefat Haberleri

Enver Paşa, 4 Ağustos 1922 tarihinde, günümüzde Tacikistan sınırları içerisinde yer alan Belcivan kasabasının Çegan Tepesi'nde Ruslarla giriştiği çatışma sonucu hayatını kaybetmiştir. Naaşının Ruslar tarafından götürüldüğü zannı Türk karargahında derin bir üzüntü yaratmıştır. Vefat haberinin ertesi sabahı yaşlı bir köylünün paşanın naaşını Dere-i Payan'da gördüğünü haber vermesi karargâhta müjde gibi karşılanır. Oysa paşayı tanımayan Ruslar sadece onun elbiselerini ve çizmelerini götürmüşlerdir.⁵³

Enver Paşa'nın vefat haberinin teyidi ve Batı kamuoyuna yansımaları biraz zaman almıştır. Bu süreçte, Macar basını Enver Paşa'nın vefatına ilişkin hayli habere yer vermiştir. Paşanın öldüğü haberi sadece Macar kamuoyunda değil Avrupa genelinde manşetlerden duyurulmuştur. Lakin bu haberlerin önemli bir kısmı gerçekliği yansıtmamıştır. Keza her vefat haberinin akabinde Enver Paşa tekrar tekrar ortaya çıkmıştır. Yine Enver Paşa'nın öldüğü haberlerinin duyulduğu bir dönemde *Egri Népujság* gazetesi "Enver Paşa Yaşıyor mu?" başlığıyla bir haber yapmıştır. Vefat ettiği yönündeki pek çok habere rağmen bu haberde bunun doğru olamayacağını çünkü öldüğü yer olarak Afganistan'da bir bölgenin gösterildiğini ve o dönem burasının savaş bölgesi olmadığını belirtmektedir. Savaşların sadece Hive, Buhara ve Türkistan'da olduğu bilgisini vermektedir. Ayrıca gazetelerin Enver Paşa'nın vefat tarihiyle ilgili de farklı tarihler verdiğini ileri sürerek bu bilgiye güvenilmemesi gerektiğinin üzerinde durmuştur. İstanbul'dan gelen resmi raporlarda da vefatından tek kelime dahi bahsedilmediği bilgisiyle haber metnini sonlandırmıştır.⁵⁴

Enver Paşa'nın vefatını haber yapan bir diğer Macar gazetesi *Ellenzék* ise; Bolşeviklerin 18 Ağustos 1922 tarihinde çatışmalarda ölenlerin cesetlerini kaldırmak için ateşkes kararı aldığını yazmaktadır. Cesetler kaldırılırken Enver

⁵² *Uj Nemzedék*, 5 Şubat 1937, Cilt 19, Sayı 28, s. 7.

⁵³ Nevzat Kösoğlu, *Şehit Enver Paşa*, Ötüken Neşriyat (7. Baskı), İstanbul 2008, s.629.

⁵⁴ *Egri Népujság*, Temmuz-Aralık 1922, Cilt 29-39, Sayı 188, s. 3.

Paşa'nın cesedinin bulunduğunu haber yapan gazete, devamında paşa hakkında bilgiler vermiştir. Gazete, Enver Paşa'nın vefatıyla Türk ordusunun en iyi ve en yetenekli askerlerinden birinin ortadan kaybolduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁵

Enver Paşa'nın vefat haberini kesin olarak *Bécsi Magyar Újság* gazetesi duyurmuştur. 1922 yılı Ağustos ayından itibaren Macar basınında Enver Paşa hakkında çok sayıda haberin yer aldığı, bu haberlerde kimi zaman vefatının, kimi zaman savaşta yaralandığının ya da yeniden ortaya çıktığının iddia edildiği aktarılmaktadır. Ancak bu anlatımlara göre, Enver Paşa'nın gerçekten hayatını kaybettiği, yeniden ortaya çıkacağı yönündeki söylentilerin gerçeği yansıtmadığı ifade edilmiştir. Yine Arthur Ransome'un aktardığına göre, Moskova'da görüştüğü bir Rus tanık, Enver Paşa'nın vefatına dair ayrıntılar vermiştir. Bu tanığa göre, Moskova ile Ankara arasındaki iş birliği Anadolu ve Trakya'da somut sonuçlar üretirken, Orta Asya'da Rus-Türk ilişkilerinde örtülü bir güç mücadelesi yaşanmıştır. Enver Paşa'nın hayatının son evresi, bu mücadelenin trajik biçimde sonlanan bir parçası olarak tanımlanmıştır. 4 Ağustos 1922'de Tacikistan'ın Belcivan Bölgesi'nde gerçekleşen muharebede, Kızıl Ordu birlikleri, küçük bir Buhara kuvvetini kuşatarak imha etmiştir. Bu çatışmada hayatını kaybedenler arasında Enver Paşa'nın da bulunduğu, onun bölgedeki yerel halk tarafından tanındığı belirtilmiştir. Üzerinde hâkî kumaştan üniforma ve bir Türk fesi bulunmuş; ceplerinde kişisel mühür, aile bireylerinden gelen mektuplar ve çeşitli yayınlar ele geçirilmiştir. Bedeni beş makineli tüfek mermisi ile yaralanmıştır. Bazı anlatımlarda, Enver Paşa'nın daha önce eceliyle ölmekten memnun olmayacağını söylediği, ancak savaş alanında yaşamını yitirmesiyle bu öngörüsünün gerçekleşmediği ifade edilmiştir. Onun vefatı, dönemin en dikkat çekici olaylarından biri olarak nitelendirilmiştir.⁵⁶

Enver Paşa'nın vefat haberi Macar basının gündeminde uzun süre kalmıştır. *Lupta* gazetesinde Enver Paşa'nın hayatı özetlendikten sonra, “*Türkiye için parlak bir kıvrıklı yıldızlı ve ölümiyle (bir daba ortaya çıkmazsa) artık söndü*” denmiştir.⁵⁷ *Universul* gazetesi ise “*Maceracı Enver Paşa'nın Sonu*” başlıklı bir haber yapmıştır. Gazete, Buhara Savaşları'nın detaylıca anlatılmasından sonra Enver Paşa'nın trajik vefatından bahsetmiştir.⁵⁸

Enver Paşa'nın vefatının artık netlik kazandığını belirten Macar *Aradi Közlöny* gazetesi bunu eşi Naciye Sultan'a sürekli yazdığı mektupların kesilmesinden anladığını ifade etmiştir. Naciye Sultan, Enver Paşa'nın muhtemelen öldüğünü

⁵⁵ *Ellenzék*, 20 Ağustos 1922, Cilt 43, Sayı 186, s. 2.

⁵⁶ *Bécsi Magyar Újság*, 14 Aralık 1922, s. 5-6.

⁵⁷ *Lupta*, 30 Aralık 1922, numara: 313, s. 1.

⁵⁸ *Universul*, 30 Aralık 1922, numara 298, s. 6.

çünkü sorularına cevap vermediğini söylemiştir. Yine de Macar halkı aksini düşünerek öncekiler gibi bir yalanlamayı beklediklerini de ifade etmişlerdir.⁵⁹

“Bir Efsanenin Ölümü” başlığıyla Enver Paşa’nın vefatını haber yapan Macar *Temesvári Hírlap* gazetesi, onun yaşamdan kesitler sunmuştur.⁶⁰

Budapeşte’de Almanca⁶¹ olarak yayımlanan *Pester Lloyd* gazetesi Enver Paşa’nın vefatını duyurarak, nasıl vefat ettiği hususuna dikkat çekmiştir. “Enver Paşa Nasıl Öldü” başlıklı haberde Enver Paşa’nın Pan-Turanizm fikrini yaymaya başladığı için Bolşeviklerle ters düştüğünü ve Kurban Bayramının ilk günü öldürüldüğünü bildirmiştir. Bununla birlikte, Buhara Emiri’nin açıklamaları yeni sorular doğurduğundan, Enver’in vefatı gizeminin hala tam olarak çözülmediğini ileri sürmüştür. Örneğin, Enver’i ortadan kaldıranın Alim Han’ın kendisi olup olmadığı şüphesi ortaya çıkmaktadır. Keza gazete, Alim Han’ın kitabında Enver’in şah olmak için İran’ı kendi hesabına koruyan İranlı General Ahmet Peçevi’ninkine benzer gizli amaçları olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Bu nedenle, Enver Paşa’nın sonunun daima karanlıkta kalacağı yönündeki değerlendirmeyle haberi sonlandırmıştır.⁶²

Aynı gazete on iki yıl aradan sonra (1941) tekrar Enver Paşa’dan bahsederken; 4 Ağustos’ta Sovyet makineli tüfeklerinin özgür bir Türkistan için savaşanların çoğunu biçtiğini ve aralarında Enver Paşa’nın da olduğunu yazmıştır. Gazete, Türk-Turan devletinin yeniden doğuşuna yönelik Enver Paşa’nın başlattığı bu ütopyik girişimin inşa edildiği tarihi ve temelleri inkâr etmenin mümkün olmadığını vurgulamıştır. Bunu anlatırken ise Türk tarihindeki liderleri ve liderlerin başarılarını örnek göstererek yapmıştır.⁶³ Diğer taraftan *Külliyyi Szeşme* isimli Macar gazetesi ise Pan-Turan rüyalarının paramparça olduğunu yazmıştır. Devamında ise Mustafa Kemal’in zaferinin ışığında, eski yoldaşı, rakibi ve daha sonra hasmı olan Enver Paşa’nın yıldızının artık tamamen söndüğünü ileri sürmüştür. Bunu dile getirirken ise Alman kuvvetlerinin eski başkomutanı General Hans Von Seeckt’in sözünü satırlarına eklemiştir: *Enver’in gerçek büyüklüğe ulaşması için eksik olan tek şey başarıydı.*⁶⁴

⁵⁹ *Aradi Közlöny*, 6 Ocak 1923, Cilt 38, Sayı 4, s. 6.

⁶⁰ *Temesvári Hírlap*, 26 Ağustos 1926, Cilt 24, Sayı 192, s. 5.

⁶¹ Budapeşte’nin en köklü gazetelerinden olan *Pester Lloyd* gazetesi Almanca olarak yayımlanmıştır. Gazetenin Türkçeye çevrilmesinde yardımına başvurduğum Prof. Dr. Zafer Atar’a ve Prof. Dr. Ramazan Ekinci’ye teşekkür ederim.

⁶² *Pester Lloyd*, 4 Eylül 1929, Cilt 76, Sayı 199, s. 6.

⁶³ *Pester Lloyd*, 11 Eylül 1941, Cilt 88, Sayı 207, s. 3.

⁶⁴ *Külliyyi Szeşme*, 1 Ekim 1930, Cilt7, Sayı 4, s. 559.

Sonuç

Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin son döneminde üstlendiği askerî ve siyasi roller, yalnızca Osmanlı kamuoyunda değil, dönemin müttefiklerinden Macaristan'da da yoğun bir ilgiyle takip edilmiştir. Macar basınında Paşa'ya dair ortaya çıkan temsiller, onun kişiliği ve faaliyetlerine dair çift yönlü bir bakışı yansıtmaktadır. Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda sergilediği liderlik, orduya yönelik reform çabaları ve karizmatik kişiliği, Enver Paşa'yı kimi zaman "Türk Napolyonu" olarak yücelten övgülerin konusu olurken; I. Dünya Savaşı'nın ağır kayıpları ve başarısız stratejik hamleleri, onu "maceracı ve romantik" bir figür olarak eleştiren değerlendirmelere zemin hazırlamıştır. Bu ikili yaklaşım, dönemin uluslararası dengelerine ve Osmanlı-Macar ilişkilerinin stratejik yönelimlerine paralel olarak şekillenmiştir.

Enver Paşa'nın Macar kamuoyundaki imajı, I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaşın ilk safhalarında olumlu bir seyir izlerken, savaşın sonunda bu algı belirgin bir biçimde hayal kırıklığına dönüşmüştür. Bu dönüşümün arka planında, Macaristan'ın müttefiki olan Osmanlı Devleti ile benzer bir kaderi paylaşması da önemli bir etkidir. Zira savaşın sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi Osmanlı Devleti de yenilgiye uğramış ve ağır bir barış antlaşmasına zorlanmıştır. Macaristan 1920'de imzalanan Trianon Antlaşması ile topraklarının yarısından fazlasını kaybederken, Osmanlı Devleti ise 1920'de Sevr Antlaşması'nı kabul etmek zorunda bırakılmıştır. Her ne kadar Sevr Antlaşması fiilen uygulanamamış ve Türk ulusal mücadelesi sonucunda geçerliliğini yitirmiş olsa da her iki müttefik devletin aynı anda parçalanma ve toprak kaybı tehlikesiyle yüzleşmesi, Macar kamuoyunda derin bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Bununla birlikte, sonraki yıllarda özellikle Rusya'nın Türkistan'a yönelik ilerleyişi sırasında Enver Paşa'nın yeniden gündeme geldiği ve Macar basınında tekrar popüler bir figür olarak yer aldığı görülmektedir. Bu durum, Sovyet tehdidi altında bulunan Macarların Enver Paşa'yı bir umut kaynağı olarak görmeleriyle açıklanabilir. Zira Türkistan'da durdurulamayan Rus ilerlemesinin, kısa vadede Macaristan'a yönelmesi kuvvetle muhtemel bir senaryo olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla Macar basınında Enver Paşa'ya dair haberlerin dönemsel yoğunlaşma ve azalmalarının ardındaki en temel neden, söz konusu jeopolitik kaygılarla yakından bağlantılıdır. Nitekim Macar basını, Enver Paşa'yı yalnızca askerî faaliyetleriyle değil, idealleri, kişisel özellikleri ve Pan-Turanist söylemleriyle de gündeme taşımıştır. Özellikle Türkistan'daki faaliyetleri, Macar kamuoyu açısından yalnızca bölgesel bir hareket değil, Rusya'nın Orta Asya'dan Balkanlar ve Orta Avrupa'ya uzanabilecek yayılmacı politikalarının işareti olarak algılanmıştır. Bu nedenle Enver Paşa'nın Basmacı hareketine verdiği destek, Macar basınında hem bir umut kaynağı hem de potansiyel bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Onun vefatı, Macar basınında yalnızca bir Osmanlı liderinin

ölümü değil, aynı zamanda Pan-Turanist ideallerin Orta Asya'daki en güçlü temsilcisinin kaybı olarak yansıtılmıştır. Bununla birlikte Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın başarıya ulaşması, Enver Paşa'nın projelerinin gerçekte ihtimalini ortadan kaldırmış ve tarihsel hafızada iki lider arasındaki karşıtlık daha da belirginleşmiştir.

Sonuç olarak Macar basınında Enver Paşa'nın temsili, Osmanlı-Macar ilişkilerinin ideolojik, kültürel ve stratejik boyutlarını görünür kılmıştır. Paşa'nın şahsında somutlaşan bu anlatılar, yalnızca dönemin siyasal gelişmelerini aydınlatmakla kalmamakta; aynı zamanda basının uluslararası algı inşasında oynadığı belirleyici rolü de ortaya koymaktadır. Bu durum, Enver Paşa örneği üzerinden Türk-Macar tarihsel yakınlığının çok boyutlu bir perspektiften değerlendirilmesine imkân tanımakta ve basının, ittifak ilişkilerinin kamuoyu düzeyinde şekillenmesindeki önemini gözler önüne sermektedir

Kaynaklar

Kitaplar ve Ansiklopediler

- ALTAYLI Yasemin (2015) *Vasárnapi Ujság Örneğinde Macar Basınında I. Dünya Savaşı'nın İlk Yansımaları ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi, Çanakale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 13, Sayı: 19 (Güz 2015), s. 65-92.
- AYDEMİR şevket Süreyya (1995) *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt I, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- BARDAKÇI Murat (2015) *Emver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ÇOLAK Melek (2022) *Türk-Macar Askeri İlişkileri 1912-1918 Macar Kaynaklarına Göre*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- HANİOğLU M. şükrü (1995) *Enver Paşa, Türkiye Diyanet Vakefi İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 11.
- KARBİ Bilge (2019) *Avusturya-Macaristan Askeri Ataşesi Joseph Pomiankowski ve Sefir Johann Pallavicini Raporlarında Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı: 1914-1916, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 45, Bahar, s. 123-146.
- KEMÉNY Györy (1942) *Magyarország Időszeiki Sajtója 1911-től 1920-ig*, A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, Budapest.
- KÖSOğLU Nevzat (2008) *şehit Enver Paşa*, Ötüken Neşriyat (7. Baskı), İstanbul.
- Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı (2013) *T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*, Yayın Nu: 130, İstanbul.

ÜÇÜNCÜ Uğur (2022) “The Times” Gazetesine Göre Türkistan Millî Mücadelesinde Enver Paşa (1921-1922), *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 18, Sayı 35 (Bahar), s. 137-163.

Sürelî Yayınlar

Aradi Közlöny

Az Est

Bácsmegeyi Napló

Belgrádi Hírek

Délmagyarország

Dunántúl

Egri Népijság

Ellenzék

Előre

Esztergom és Vidéke

Friss Ujság

Gutenberg Nagy Lexikon

Kassai Hírlap

Körösvidek

Külügyi Szemle

Lupta

Magyarság

Miskolczi Napló'da

Pécsi Est

Pester Lloyd

Pesti Hírlap

Pesti Napló

Politika

Szégedi Napló

Temesvári Hírlap

Tolnai Új Világlexikona

Turán

Uj Idők Lexikona

Uj Kelet

Uj Lexikon

Uj Nemzedék

Universul

Vásárhelyi Reggeli Ujság

Világ

İnternet Kaynakları

Nikolay Ivanovich Yezhov, <https://www.britannica.com/print/article/653127>
(Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2025)

The Eastern European Newspaper Archive, <https://adt.arcanum.com/en/>